

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

«ΑΥΤΟ ΤΟ ΠΡΑΓΜΑ»

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΧΕΣΙΑ
ΣΤΗΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ
ΔΕΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ

© 2001

Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου

Εκδόσεις νήσος – Π. Καπόλα

Σαρρή 14, Αθήνα, τηλ.-fax 32.50.058

Διόρθωση: Άννα Μαραγκάκη

Εξώφυλλο: Barbara Kouzelis

Σελιδοποίηση: Αναστασία Σπανιολέτου

Φίλμ: Ντίμης Καρράς

Εκτύπωση καί διδμοδεσία: ΕΥΡΩΤΥΠ ΑΕ, Κολωνού 12-14, τηλ. 52.34.373

ISBN 960-86931-2-8

νήσος

ΑΘΗΝΑ 2001

6. ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΕΜΠΕΡ ΣΤΟΝ ΜΑΡΞ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ¹

Όταν μιὰ ἔννοια προκύπτει ἀκατάλληλη γιὰ ἓνα πεδίο, μποροῦμε νὰ τὴν σώζουμε κάμνοντας κάποια ἔκπτωση στὸν προσδιορισμό της, μποροῦμε ὅμως καὶ νὰ ζητᾶμε μιὰ ἄλλη, χωρὶς ὑποχώρηση στὸν ἔννοιακὸ προσδιορισμό. Πιστεύω ὅτι ὁ Βέμπερ ἀκολουθεῖ τὸν πρῶτο δρόμο καὶ ὁ Μάρξ τὸν δεῦτερο ὅσον ἀφορᾷ τὴν «αἰτιότητα».

Όταν ἡ κβαντική θεωρία ἐκφράζει τοὺς φυσικοὺς νόμους ὑπὸ πιθανοκρατικὴ καὶ ὄχι αἰτιακὴ μορφή, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀντικαθιστᾷ τὴν στενὴ ἔννοια τῆς αἰτιότητας μὲ ἄλλη χαλαρότερη. Δὲν ἀφορᾷ πιά τὸ κάθε ἀντικείμενο, ἀλλὰ διατηρεῖται μιὰ σφαιρικὴ αἰτιότητα, ἄρα «ἓνα εἶδος τοπολογικῆς αἰτιοκρατίας» (Μπασελάρ).² Προσπάθησα ἄλλοῦ νὰ δείξω τὰ παράδοξα στὰ ὁποῖα ὀδηγεῖται ἡ ἐρμηνεία τῆς «ἐπιρροῆς» μὲ ὅρους αἰτιότητας στὸν Μοντεσκιέ.³ Όταν τὰ ἀτομικὰ φαινόμενα δὲν ἐξηγοῦνται αἰτιακά, ὑπάγονται μαζί σὲ μιὰ αἰτιότητα ἀνώτερη τῆς ἀλληλοσχεσίας τους. Ἐτοί ἡ αἰτιότητα μετατοπίζεται στὸ συνολικόν, ὅπως στὴν μικροφυσικὴ, μολονότι οἱ λόγοι πού τὸ ἀτομικὸ δὲν εἶναι αἰτιακά ἐξηγησίμο εἶναι ἄλλοι. Δὲν φταίει ἡ ἀπρόβλεπτη ἀτομικὴ συμπεριφορὰ, ἀλλὰ ἡ μετατροπὴ τῆς αἰτίας σὲ αἰτιατὸ τοῦ αἰτιατοῦ της, δηλαδὴ τὸ φαινόμενο ἐκεῖνο πού θὰ θεωρηθεῖ ἀργότερα χαρακτηριστικὸ τῶν κοινω-

νικῶν φαινομένων (σὸν Ντίλταϋ, σὸν Λούκατς), ἡ ἀλληλεπίδραση, ἡ ὁποία, αὐστηρὰ μιλώντας, σημαίνει ἀλληλεξάρτηση.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἑγελου ν' ἀνασκευάσει τὴν ἔννοια τῆς αἰτιότητας ὡς ἔννοια, πὺν δείχνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ αἰτιότητα δὲν λογίζεται χωρὶς ἀλληλεπίδραση οὔτε αὐτὴ χωρὶς ἀλληλεξάρτηση, ἐξυπηρετεῖ τὴν ἄλλη δυνατότητα, ὅχι ἐλαστικοποίησης ἀλλ' ἀντικατάστασης τῆς ἔννοιαι. Αὐτὸ τὸ πρότυπο ἀκολουθεῖ ὁ Μάρξ.

Θὰ προσπαθῶ ν' ἀναδείξω τὰ προβλήματα πὺν προκύπτουν σὸν Βέμπερ ἐπεὶ διὰ τηρεῖ τὸν αἰτιατὸ ὁρίζοντα καὶ νὰ δῶ πῶς αὐτὰ παρακάμπτονται σὸ μαρξικὸ πρότυπο ἀλληλεξάρτησης. Ὁ Βέμπερ ὑποβάλλει τὴν αἰτιότητα σὲ τροποποιήσεις, σημαντικότερες μᾶλλον ἀπὸ αὐτὲς πὺν ἀπαιτεῖ ἡ διατήρησή της σὴν φυσικὴ ἢ τὸν Μοντεσκιέ, γιὰ πορεύεται ἀνάποδα, δὲν κρίνει ὅτι ἡ μὴ αἰτιατὴ ὕψὴ τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς ὑπάγεται σὲ ἀνώτερη αἰτιότητα, ἀντίθετα τὴν περιορίζει στὰ ἄτομα ἐφαρμοζόντάς τὴν ἔτσι σὴν σκόπιμη ἐνέργεια, δηλαδὴ σὴν τελεολογία, τὸ ἀντίθετο τῆς αἰτιότητας. Τίμημα τῆς διατήρησης τῆς αἰτιότητας εἶναι ἡ νιτσεϊκὴ ἐγκατάλειψη τῆς ἀληθείας, τῆς ἀντικειμενικῆς ἐφαρμογῆς κατηγοριῶν ἐν γένει.

Ὅταν ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἡ αἰτιότητα εἶναι ἐπισημῆς στὰ κοινωνικά, ἀντὶ νὰ τὴν διατηροῦμε ἀκυρώνοντάς τὴν, μποροῦμε ν' ἀλλάξουμε κατηγορία, ὥστε νὰ διατηρήσουμε τὸν ὁρίζοντα τῆς ἀλήθειας. Ἐπισημῆς προϋπόθεση τοῦ σχετικισμοῦ εἶναι, ὅπως θέλω νὰ δείξω, ἡ ὑπαρξὴ ἀνεξάντλητων δεδομένων καὶ προοπτικῶν. Τὰ σχετικὰ προβλήματα μᾶς πᾶνε ἀπὸ τὸν Βέμπερ σὸν Μάρξ καὶ ἀπὸ τὸν Νίτσε σὸν Ἑγελου, νομιμοποιώντας τὴν ὑπαρξὴ τοῦ μαρξισμοῦ μετὰ τὸν Βέμπερ καὶ τῆς διαλεκτικῆς μετὰ τὸν προοπτικισμὸ. Ἡ ἐγγελιανὴ πρόταση ἀποτελεῖ λύση, γιὰ ἓνα μὴ αἰτιῶδες πεδίο, ὅταν δὲν θέλουμε νὰ θυσιάσουμε τὴν ἀξίωση ἀλήθειας σὴν διατήρηση τῆς αἰτιότητας.

Ἡ ἀνασκευὴ τῆς αἰτιότητας ὁλοκληρώνει γιὰ τὸν Ἑγελου τὴν κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς σκέψης. Ἐδῶ τοποθετεῖ τὴν «μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα σὴν ἐλευθερία», σὲ μιὰ σκέψη ἱκανὴ νὰ νοεῖ ἓνα ἐλεύθερο ἀντικείμενο. Ἄν ἰσχύει, εἶναι εὐλογο γιὰ τὴν πρότασή του ἐνέπνευσε τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου.

Προκύπτουν ἄμεσα δύο ἀπορίες ἀπὸ τὰ παραπάνω. Γιὰ τὴν ἀνασκευὴ τῆς αἰτιότητας ἀποτελεῖ μετάβαση σὴν ἐλευθερία; Γιὰ τὴν αἰτιότητα σημαίνει ἀνελευθερία τοῦ ἐξαγερμένου. Τὸ αἰτιατὸ εἶναι ἀνελεύθερο προϊόν, ὅχι ὅπως τὸ παιδί, ἡ ὁ ἄνθρωπος σὸν χριστιανισμὸ. Ὅπως λέει ὁ Σέλλινγκ (Schelling) γιὰ τὴν ἐλευθερία, «ἡ ἔννοια ἐνὸς παράγωγου ἀπολύτου... εἶναι ἡ κεντρικὴ ἔννοια ὅλης τῆς φιλοσοφίας».⁴ Ἐτσι ὁ Σπινόζα τάσσεται ὑπὲρ τῆς αἰτιότητας καὶ ἀρνέεται τὴν τελεολογία, καὶ ἡ ἀνασκευὴ τοῦ σὸν Ἑγελου συμπίπτει μὲ τὴν μετάβαση σὴν ἐλευθερία. Ἡ ἀνασκευὴ λέει ὅτι σὴν μεταφυσικὴ λογικὴ σκεφτόμαστε μὲ ὄρους οὐσίας καὶ συμβεβηκότος ἢ αἰτίας καὶ αἰτιατοῦ ἢ ἔστω ἀλληλεπίδρασης, ἐκείνο ὅμως πὺν πρέπει νὰ φθάσουμε νὰ σκεφθοῦμε εἶναι ἡ ἀλληλεξάρτηση, ὁρθὴ διατύπωση αὐτοῦ πὺν ἡ ἀλληλεπίδραση ἐκφράζει αἰτιακά. Ἡ αἰτιατὴ ἐκφραση εἶναι ὄντοποιητικὴ, θέτει ὄντα πὺν ἀλληλεπιδροῦν, ἡ ἀλληλεξάρτηση σχεσιακὴ, ἐξαγρᾷ τὰ ὄντα ἀπὸ τὴν σχέση.

Ἡ δευτέρη ἔννοια εἶναι ἀληθινὴ, ὅχι ἡ πρώτη, γιὰ τὸ ὅρος ὑπὸ τὸν ὁποῖο μᾶς γίνεται κατανοητὴ ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας καὶ τοῦ συμβεβηκότος, τῆς αἰτίας καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, τῶν ἀλληλεπιδρώντων ὄρων, εἶναι ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν νοημάτων αὐτῶν (ἡ ἀλλοιωματοδότηση, ὅπως προτείνω νὰ ὀνομασθεῖ): Τὸ νόημα τῆς «αἰτίας» καὶ τὸ νόημα τοῦ «αἰτιατοῦ» ἐξαγρῶνται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐτσι ἀκριβῶς ἀσχεῖται ἡ διαλεκτικὴ κριτικὴ. Ἡ ἔννοια «αἰτία» ἀποβλέπει σ' ἓνα ἀντικείμενο πὺν δὲν ἐξαγρᾷται ἀπὸ κάποιο ἄλλο, ἐνῶ ἡ ἔννοια «αἰτιατὸ» σ' ἓνα ἀντικείμενο πὺν ἐξαγρ-

τάται από κάποιο άλλο, την αιτία. "Ομως ή έννοια «αίτια» έξαρτάται από την έννοια «αίτιατό» όσο ή δεύτερη από την πρώτη, είναι νοηματικά αίτιατό του αίτιατού της. "Ετσι ό "Εγελος και ό Μάρξ προσπαθοῦν νά σκεφθοῦν τό καθόλου ως ένα αποτέλεσμα πού γίνεται αίτια τής αίτίας του.

"Εδῶ προκύπτει ή δεύτερη άπορία: Τό νά μήν υποθέτουμε τήν άνεξαρτησία τῶν ὄρων δέν καταργεί τήν έλευθερία; "Οχι, γιατί ή άνεξαρτησία τοῦ ὄρου προϋποτίθεται, άρα είναι άκατανόητη, ένῳ τής σχέσης συμπεραίνεται. Τό έλεύθερο ὄν λογίζεται λοιπόν μόνον ως σχέση. Αυτό εκφράζεται στόν "Εγελό με τήν έννοια τής θέσης (άπόδειξης) πού θεωρεῖ ὅτι ὁλοκληρώνει τήν καντιανή κριτική τής μεταφυσικής.⁵ Τό έλεύθερο ὄν ως προϋποτιθέμενος ὄρος δέν αποδεικνύεται έλεύθερο, δέν είναι τεθειμένο ως έλεύθερος, ένῳ ή απόδειξη ὅτι οἱ ὄροι δέν ἔχουν νόημα εκτός σχέσεως θέτει τήν άνεξαρτησία τής τελευταίας. Αυτό τό σχήμα εξηγεί τήν αὐτοδυναμία τής διαδικασίας μεταξύ άλληλεξαρτώμενων ὄρων στόν Μάρξ. Αυτό επιτρέπει τήν αποκατάσταση τής αξίωσης αληθείας, ἐφ' ὅσον ή τελεολογία δέν προϋποτίθεται και εμφανίζεται ως λύση τῶν αντιφάσεων πού γεννᾶ ή αιτιακή αντιμετώπιση τῶν ανθρωπίνων.

Τό βεμπεριανό ενδιαφέρον στοχεύει στήν επιστημονικότητα καθ' αὐτή, ένῳ τό μαρξικό φαίνεται νά ὑστερεῖ σέ αντικειμενικότητα ἀφοῦ ή πρακτική του στράτευση αξιολογεῖ τό γνωστικό αντικείμενο. "Ομως τό γνωστικό αντικείμενο «κοινωνία» περιέχει αξιολογήσεις πού αποτυπώνονται σέ διαφορετικά θεωρητικά ενδιαφέροντα. Είναι άραγε αντικειμενικά συγκρίσιμα δύο θεωρητικά πρότυπα, ὑπάρχει ένα σημείο ἄνω τής προοπτικής τοῦ καθενός; "Αξιολογοῦνται οἱ αξιολογήσεις; "Ο Βέμπερ άπαντᾶ ὄχι, γι' αυτό θεωρεῖ επιστημονική τήν αξιολογική οὐδετερότητα. "Ομως αυτό

ἀκριβῶς τό επέχειν τής κρίσεως είναι δυνατό μόνο σ' ἐκεῖνο τό ανώτερο σημείο, κι ἂν ὑπάρχει αυτό, επιτρέπει τήν αξιολόγηση τῶν αντίθετων αξιακῶν συγκροτήσεων. "Ετσι, ή μη νομιμοποίηση τής αξιολόγησης τῶν αξιολογήσεων θεωρεῖ ἀδύνατη τήν επιστημονικότητα ως αληθή λόγο, κι ό Βέμπερ τροποποιεῖ τήν έννοια τής επιστημονικότητας αποσυνδέοντάς τήν από τήν αλήθεια.

"Αν ὅμως δέν λογίζεται ή επιστήμη χωρίς αξίωση αλήθειας, τότε απαιτεῖται αντίστροφα ή δυνατότητα αντικειμενικῆς αξιολόγησης τῶν αντίθετων αξιολογήσεων ή επιστήμη πού τὰ αντικείμενά της αξιολογοῦν είναι αντικειμενική ἂν είναι κριτική. "Ομως αὐτή ή στάση δέν θά ἦταν αντικειμενική ἂν δέν απαιτοῦσε τὰ αξιολογοῦντα αντικείμενα νά λυτρωθοῦν από τίς προϋδεάσεις μας. Για τήν ακρίβεια, τό βεμπεριανό ενδιαφέρον ἐπιζητᾶ τήν χειραφέτηση τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου στό πλαίσιο συγχρονικῆς ἐπιλογῆς μεταξύ προοπτικῶν, τό δέ μαρξικό τήν χειραφέτηση τοῦ αντικειμένου, τής κοινωνίας, σ' ένα χρονικό πλαίσιο ἀλλαγῆς τῶν κατηγοριῶν. "Η αξιολόγηση τῶν αξιολογήσεων πρέπει νά είναι ἐμμενής, νά ἐλευθερώνει τό αντικείμενό της.

Εἶναι σημαντικό νά διακρίνουμε τόν στόχο ενός ενδιαφέροντος από τήν ἐπίτευξή του. "Η ἀπαραίτητη χειραφέτηση τοῦ ἐπιστήμονα εἶναι ἀνέφικτη ως ἄμεσος στόχος, δέν αποκλείεται ὅμως νά ἐπιτευχθεῖ από ένα ενδιαφέρον πού στοχεύει στήν χειραφέτηση τοῦ αντικειμένου του, πρακτική, ἀλλά και θεωρητική. Δηλαδή νά ἔχει δίκιο ό Πλάτων, τό αληθές νά ἐπιτυγχάνεται ὑπό τήν σκέπη τοῦ ἀγαθοῦ. "Εκπτώση στήν επιστημονικότητα δέν κάμνει πάντως ό στρατευμένος, ἂν μόνον αὐτός δέν αποκλείει ἐξ ἀρχῆς τήν δυνατότητα αντικειμενικότητας, δέν είναι άγνωστικιστής.

"Η ταύτιση τοῦ ἀγαθοῦ και τοῦ αληθοῦς συνοδεύει τήν θέση ὅτι οἱ προοπτικῆς αξιολογοῦνται, γιατί τότε ή προοπτική πού θεωρεῖται ανώτερη είναι ἀγαθότερη και ἱκανή νά ὑποδεχθεῖ τήν αντι-

κειμενική σκοπιά. Αυτό το σκεπτικό προϋποθέτει στὸν μαρξισμό ἡ ταύτιση τῆς προοπτικῆς τοῦ μελετητῆ μετὰ τὴν προοπτικὴ τῆς κοινωνικῆς ομάδας πού φέρει τὸ ἀνώτερο πρότυπο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὸν Νίτσε, ἱεραρχεῖ τις προοπτικὲς καὶ ἐξαίρει τὴν μία. "Ἔτσι καὶ οἱ δυὸ προχωροῦν σὲ προτάσεις περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν προοπτικῶν ὁδηγεῖ καὶ τοὺς δύο στὴν ταύτιση *ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ*. "Ὅμως ὁ Νίτσε ταυτίζει τὴν σκοπιά τοῦ κοινωνικοῦ μελετητῆ μετὰ τὴν προοπτικὴ τῶν κυριάρχων, ὅχι τῶν κυριαρχουμένων ὅπως ὁ Μάρξ.⁶ Γιατί; Ἐπειδὴ, πιστεύω, τὸν ἐνδιαφέρει ἡ χειραφέτηση τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου, ὅχι τοῦ γνωστικοῦ αντικειμένου. Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο συνδέεται ὁ Βέμπερ μετὰ τὸν Νίτσε.

Ἡ ἀντικειμενικὴ γνώση ἀπαιτεῖ βέβαια καὶ ἐλεύθερα πνεύματα καὶ ἀδέσμευτα πράγματα, τὸ ζήτημα εἶναι ὅμως ποιά ἀπὸ τις δυὸ ἐλευθερίες συνεπάγεται καὶ τὴν ἄλλη. Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ταυτίζεται ἐδῶ μετὰ τὸ ἂν ἡ διαφορὰ τῶν προοπτικῶν (ἐλευθερία ὑποκειμένων) μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν μεταβολὴ τῶν κατηγοριῶν (ἐλευθερία ἀντικειμένων) ἢ ἀντίστροφα. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν προοπτικῶν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει μόνο τὴν ἐναλλαγὴ τῆς κυριαρχίας τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης,⁷ στοιχειοθετώντας ἔτσι μιὰ *συνδυαστικὴ*, πού ἐκφράζεται ὡς *τυπολογία* στὸν Νίτσε καὶ στοὺς βεμπεριανοὺς ιδεότυπους, καὶ ἐρμηνεύοντάς τιν μετὰ ὅρους *συσχετισμῶν δυνάμεων*, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν *ἀλλαγὴ τῶν κατηγοριῶν*, στὴν ὁποία συνίσταται ἡ ἱστορικότητα γιὰ τὸν "Ἐγελὸ ἢ τὸν Μάρξ. Ἀντίθετα, ἡ ἀλλαγὴ τῶν κατηγοριῶν ἐξηγεῖται γιὰτί οἱ τάδε ἀντιθέσεις μποροῦν νὰ ἐμφανισθοῦν, μιᾶς καὶ *κατηγορίες* εἶναι οἱ ὅροι τῆς κάθε συγκεκριμένης διχογνωμίας.

Ἡ ἐπιστήμη ἀπαιτεῖ βέβαια τὸν χωρισμὸ τῶν γεγονότων ἀπὸ τις ἀξίες μετὰ τις ὁποῖες τὰ ἐπενδύουμε, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπιστήμονας ἀξιολογεῖ τις σημαντικὲς πλευρὲς τοῦ ἀντικειμένου. Αὐτὴ ἡ ἀπορία φράζει στὸν Βέμπερ τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Δὲν μπορῶ νὰ ἀξιολογήσω τις ἀξιολογήσεις, ἄρα μένει μιὰ ἔννοια εὐσυνειδησίας, τὸ νὰ γνωρίζω ὅτι δὲν μπορῶ νὰ γνωρίζω παρὰ μόνον ὑποκειμενικά. "Ὅμως τὴν ἴδια ἀξίωση ἀντικειμενικότητας δέχεται καὶ ἡ θεωρία πού συνδέει γεγονότα καὶ ἀξίες, στὸν Κάντ, τὸν "Ἐγελὸ, τὸν Μάρξ. Ὁ χωρισμὸς γεγονότων καὶ ἀξιῶν δὲν μπορεῖ νὰ ἐκπληρωθεῖ ὅταν ἀποσκοπεῖται ἄμεσα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπεμπολεῖται τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἀγαθὸ, ἡ πρακτικὴ πλευρὰ τῆς χειραφέτησης τοῦ ἀντικειμένου ὡς ἀντίθετη μετὰ τὴν χειραφέτηση τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου. Ἀντίστροφα, αὐτὸς ὁ χωρισμὸς προϋποτίθεται *καὶ ὅταν αὐτὰ συνδέονται*.

Αὐτὸ δὲν προδικάζει ἂν ἐπιτυγχάνεται ὁ χωρισμὸς, ὅμως σίγουρα δὲν ἀπαγορεύεται τώρα ἐξ ὑποθέσεως. Γιὰ νὰ καταλάβουμε τί παίζεται, ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι αὐτὸ τὸν χωρισμὸ, πού ὁ Βέμπερ τὸν προϋποθέτει ὡς ἐπέχειν τῆς κρίσεως (κατὰ τὸ καρτεσιανὸ πρότυπο), οἱ μαρξιστὲς τὸν θεωροῦν ἑπαθλο τοῦ μακροῦ δρόμου κριτικῆς τῆς ἰδεολογίας, περιορισμοῦ τῆς κατάφασης δεδομένων ἀξιῶν, ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας μόρφωσης, μεταβολῆς τῶν κατηγοριῶν (ὅπως ὁ "Ἐγελος).

Αἰτιότητα καὶ τελεολογία

Ἡ ἀξιολόγηση πατὰ συνήθως στὴν διάκριση αἰτιότητας καὶ τελεολογίας. "Ὅμως ὑπάρχουν δυὸ ἔννοιες τελεολογίας στὸν Ἀριστοτέλη, ὅχι αὐτὲς πού διακρίνει ὁ Βέμπερ, τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀξίας, ἀλλὰ αὐτὲς πού διακρίνει ὁ "Ἐγελος, ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ, πού τις ἐπαναφέρει ὁ Κάντ. Στὴν διάκριση συγκροτητικοῦ καὶ ρυθμιστικοῦ τῆς πρώτης *Κριτικῆς* στηρίζεται ὁ Βέμπερ· στὴν ἐνοποίησή τους σὲ ἐσωτερικὴ τελεολογία, στὴν τρίτη, στηρίζεται ὁ Μάρξ μέσω τοῦ "Ἐγελου.

Τὰ τέσσερα αἴτια τοῦ Ἀριστοτέλη⁸ ἀποτελοῦν δύο ζεύγη: μορφή-ῦλη, αἰτία-σκοπός. Ὅτι τὰ *Φυσικά* χρησιμοποιοῦν τελικά καὶ ὄχι μόνο ποιητικά αἴτια μᾶς παραξενεύει ἐπειδὴ μᾶς πείθει ἡ νεώτερη φυσική. Ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἀντικρούει αὐτὴ τὴν ἀποψη⁹ δὲν παραξενεύομαστε λοιπὸν μόνον ἑμεῖς. Αὐτὸν ἐπειθε τὸ βιολογικὸ πρότυπο (*φύσις* εἶναι ὅ,τι *φύεται*),¹⁰ ἀλλὰ ὄχι τὸν Δημόκριτο. Στὰ ὀργανικά οἱ τελεολογικὲς κρίσεις δὲν εἶναι παράταιρες, ὅταν ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης λέει πὼς ἡ πέτρα πέφτει γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὸν φυσικὸ τόπο τῆς ἐπεκτείνει στὰ ἀνόργανα μιὰ ἐξήγηση πού ἀρμόζει στὰ ὀργανικά. Ἡ νεώτερη ἐπιστήμη, ἀντίστροφῃ,¹¹ ἐπεκτείνει τὴν ἐξήγηση τῆς ἀνόργανης φύσης στὰ ὀργανικά: ὁ Δαρβίνος (Darwin) ἀπαγορεύει νὰ λέμε ὅτι ἔχουμε μάτια γιὰ νὰ βλέπουμε, ἀλλὰ ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ φαίνεται παράταιρο, εἰδικὰ γιὰ τὸ μάτι.¹² Τὸ παράταιρο αὐτό, πού τώρα ἀπλῶς θεωρεῖται λιγότερο σκανδαλῶδες ἀπὸ τὸ ἀντίστροφο, ὀφείλεται στὸ ὅτι, ἐν σχέσει μὲ τὴν τελεολογική, ἡ αἰτιακὴ ἐξήγηση ἰσοδυναμεῖ μὲ τυχαίτητα: *Γιατί* ἔχουμε μάτια; Τυχαῖα. Ἡ πτώση τῆς κεραμίδας ἐξηγεῖται αἰτιακά ἀλλὰ εἶναι κακὴ *τύχη* γιὰ μένα πού περνοῦσα ἀπὸ ἐκεῖ. Τὸ λάθος εἶναι νὰ τὴν ἐντάξω τελεολογικά στὴν σταδιοδρομία μου, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Σπινόζα.¹³ Ὁ Δημόκριτος ἔλεγε πὼς ὅλα συμβαίνουν ἀπὸ *τύχη* καὶ ἀναγκαιότητα καὶ ὁ Μονὸς (Monod) ἔδωσε αὐτὸ τὸν τίτλο στὴν ἀνίχνευση τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιπτώσεων τῆς νέας βιολογίας.¹⁴ Ὅμως ὅλ' αὐτὰ δὲν θίγουν τὸ ἄλλο ἀριστοτελικὸ πρότυπο τελεολογίας. Ἡ ὀργανικὴ τελεολογία δὲν εἶναι τεχνική, δὲν βάζει κανεὶς *στόχο* τὸν ὀργανισμό.

Τὸ καλὸ τῆς αἰτιατικῆς ἐξήγησης εἶναι ὅτι ἀντιστρέφει τὴν σειρὰ τῆς τελεολογικῆς,¹⁵ καταργεῖ τὸ πρωθύστερον νὰ ἐξηγεῖ τὴν ὑπαρξὴν ὁ σκοπὸς πού θὰ ἐκπληρώσει. Ὁ Δαρβίνος ἐπεκτείνει αὐτὴ τὴν ἀντιστροφή στὰ βιολογικά, τὸ ἴδιο κάνει ὅλη ἡ κοινωνιολογία στὰ κοινωνικά. Ὅμως αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ τὴν ὀργανική

τελεολογία, γιατί ἐδῶ τὸ μέσον δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὸν σκοπὸ, ὁ σκοπὸς εἶναι παρών, ὅπως ἀπαιτοῦσε ὁ Ἑγελος ἐνάντια στὸ ἀφηρημένο δέον, ἄρα δὲν ὑπάρχει πρωθύστερον. Αὐτὸ τὸ πρωθύστερο χαρακτηρίζει τὴν *τεχνική* τελεολογία. Ἡ νεωτερικὴ ἀπόρριψη τῶν τελικῶν αἰτίων σημαίνει *ἀπόρριψη τῆς τεχνικῆς τελεολογίας* σὲ *ὑπερατομικὸ ἐπίπεδο*. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα διαφοροποιοῦνται ὁ Βέμπερ καὶ ὁ Μάρξ. Ὁ ἓνας θεωρεῖ πὼς ἡ κοινωνία μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὅλη μὲ τὴν ἀτομικὴ τεχνικὴ τελεολογία, ὁ ἄλλος, ζητώντας καὶ ὀλικὴ θεώρηση, ἐπαναφέρει τὴν ὀργανική.

Ἡ σκοπιμότητα ἐξηγεῖ γιὰ τὸν Βέμπερ τὴν ὀρθολογικότητα τῆς πράξης. Ἐδῶ ἀνήκουν ἡ «ὀρθολογικότητα κατὰ τὸν σκοπὸ» ἀλλὰ καὶ «κατὰ τὴν ἀξία».¹⁶ Ἡ αἰτιακὴ ἐξήγηση ἐντάσσεται σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο: Ὁρθολογικὴ εἶναι μία συμπεριφορὰ πού ἔχει γνώση τῶν αἰτιατικῶν σχέσεων μεταξὺ φαινομένων, ὥστε νὰ ἐπιλέγει τὸ κατάλληλο μέσον γιὰ τὸν ἐπιδιωκόμενο σκοπὸ, ἡ ὀρθολογικὴ κατὰ τὴν ἀξία πράξη διαφέρει ἀπὸ τὴν κατὰ τὸν σκοπὸ μόνον ὡς πρὸς τὸ ἀκαμπτο τοῦ τελευταίου.

Εἶναι ἐξωτερικὴ τελεολογία γιατί τὸ μέσον, σφυρί, ἐργατικὴ δύναμη, εἶναι ἓνα *ἐργαλεῖο* ἔξω ἀπ' τὸν σκοπὸ, παπούτσι ἢ ἐπιβίωση. Εἶναι μιὰ παραγωγή (*ποίησις*), ἐνῶ ὁ αὐτοσκοπὸς ἔχει τὴν δομὴν *πράξεως*, ὅπως ὁ χορὸς, ἡ πολιτικὴ, ὁ ὀργανισμός, δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν ἐργαλείων (*ὄργανα*) ὡς αὐτοσκοπός. Ἡ τελεολογία αὕτη δὲν σημαίνει πὼς κάποιος ἔδωσε στὸν ἄνθρωπο μάτια γιὰ νὰ βλέπει.

Ἡ ἐξωτερικὴ τελεολογία δὲν ἐφαρμόζεται σὲ σύνολα ἂν θέλουμε νὰ ἀκολουθήσουμε στίς κοινωνικὲς ἐπιστήμες τὸ αἰτιακὸ πρότυπο τῶν φυσικῶν, ὅμως ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα θὰ ἀποκλείσουμε ἢ ὄχι καὶ τὴν χρῆση τοῦ σχήματος τῆς ἐσωτερικῆς τελεολογίας. Στὴν πρώτη περίπτωσι, ὁ Βέμπερ ἀρνεῖται νὰ *ἀξιολογεῖ* τὸ ἀντικείμενο. Ἀντιθέτως μία θεωρία σὰν τοῦ Μάρξ, πού *καταγγέλλει*

τὴν ἀδικία τοῦ ἀντικειμένου, προσφεύγει στὴν ἐσωτερικὴ τελεολογία. Ἐὰν αὐτὰ συνδέονται, μένει νὰ δοῦμε πῶς.

Συγκροτητικὸ καὶ ρυθμιστικὸ

Ἐνα κλασικὸ θέμα τῆς νεώτερης φιλοσοφίας εἶναι ἂν ὑπάρχει καὶ *πρακτικὴ* ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *τεχνικὴ* πρόοδο, δηλαδή πρόοδος πρὸς τὸ ἀγαθό. Ὁ Βέμπερ¹⁷ τὸ ἀρνεῖται θεωρώντας μόνο τὰ μέσα ὀρθολογικὰ ἀξιολογήσιμα. Ἐτσι ὑπάρχει πρόοδος στὴν ἐφαρμογὴ τῆς κατὰ σκοπὸ ὀρθολογικότητας, ἐνῶ αὐτὸ τὸ σχῆμα εἶναι ὅ,τι μᾶς εἶναι *κατανοητό*.¹⁸ Ἐχουμε ἔτσι μία ὁλοένα κατανοητότερη κοινωνία, κάτι πού τὸ ὀνόμασε *ἀπομάγευση* τοῦ κόσμου.¹⁹ Αὐτὸ σημαίνει ὅτι κυριαρχοῦν ἄστοι πού ξέρουν τὸ συμφέρον τους καὶ πῶς νὰ τὸ ἐπιδιώκουν χωρὶς δεσμεύσεις. Στὸν Μάρξ ὀνομάζεται ἄρση τῶν προσωπικῶν ἐξαρτήσεων πρὸς ὄφελος τῆς ιδιοτέλει-²⁰ας, στὸν Νίτσε καταστροφὴ ψευδῶν ἀξιῶν ἀπαραίτητων γιὰ τὴν ζωὴ.²¹ Ἐτσι ὁ Βέμπερ δὲν θεωρεῖ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ὀρθολογικὰ ἀλλὰ δείγμα «ὀρθολογιστικοῦ φανατισμοῦ».²²

Ποτὲ δὲν συνάγονται *ἀξίες* ἀπὸ *γεγονότα*, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὰ εἶναι ἀξιακά. «Ἀμφισβητῶ κατηγορηματικά, γράφει, ὅτι μία «ρεαλιστικὴ» ἐπιστῆμη τῶν ἠθικῶν, δηλαδή ἡ κατάδειξη τῶν γεγονυίων ἐπιρροῶν πού ἔχουν ὑποστῇ οἱ ἐκάστοτε ὑπερισχύουσες ἠθικὲς πεποιθήσεις σὲ μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων ἀπὸ μέρους τῶν ὑπόλοιπων βιοτικῶν συνθηκῶν τους καὶ πού ἄσκησαν ἀντιστροφὴ σ' αὐτές, μπορεῖ νὰ καταλήξει σὲ μιὰν «ἠθικὴ» ἱκανὴ νὰ ἐκφράσει ποτὲ τὸ παραμικρὸ σχετικὰ μὲ αὐτὸ πού θὰ ὀφείλε νὰ ἰσχύει».²³ Ἡ γεγονικὴ σημασία τοῦ δέοντος ὀδηγεῖ μόνο σὲ πραγματολογικὴ ἀνάλυση τῶν σκοπῶν, ὅχι σὲ ἀξιολόγηση. Ἀπαιτεῖται «ἀξιακὴ ἐλευθερία». Ὅμως οἱ θεωρίες συγκροτοῦνται

ἀξιακά. Αὐτὲς οἱ δύο ἀντινομικὲς θέσεις συνυπάρχουν στὸν Βέμπερ ὡς ἀπόρροιες τοῦ καντιανοῦ πλαισίου σκέψης του. Στηρίζεται σὲ μία διαίρεση τοῦ Κάντ, μόνο πού δὲν δέχεται τὴν σύνδεση τῶν ὅρων τῆς πού πρότεινε ὁ ἴδιος.

Γιατὶ, ὅπως πρέπει νὰ τονίσουμε, ὁ χωρισμὸς γεγονότων καὶ ἀξιῶν στὸν Βέμπερ δὲν δηλώνει ἀπόρριψη τῆς ἀντικειμενικότητας τοῦ δέοντος, ὅπως σὲ μιὰ συγγενικὴ παράδοση,²⁴ χιουμιανῆς καταγωγῆς, ὅπου ἀνήκει ἐν μέρει ὁ Νίτσε, καὶ μετὰ ὁ Σμίττ (Schmitt) καὶ ὁ Κονδύλης.²⁵ «Στὴν πραγματικότητα, ὑπογραμμίζει ὁ Βέμπερ, δὲν συζητοῦμε καθόλου τὸ ἐρώτημα τοῦ κατὰ πόσον εἶναι νόμιμη ἡ ἀξίωση πρακτικῶν ἀξιολογήσεων, ἰδιαίτερα συνεπῶς τῶν ἠθικῶν ἀξιολογήσεων, νὰ ἔχουν ἀπὸ τὴν μεριά τους *κανονιστικὸ* ἢ *ρυθμιστικὸ* κύρος, δηλαδή κατὰ πόσον μποροῦν νὰ ἔχουν ἄλλο χαρακτήρα, λ.χ., ἀπὸ τὸ ἐρώτημα πού δίδεται ὡς παράδειγμα, ἂν εἶναι προτιμότερες οἱ ξανθὲς ἀπὸ τίς μελαχρινές, ἢ ἀπὸ ἄλλες ὁμοίως ὑποκειμενικὲς κρίσεις γούστου. Αὐτὰ εἶναι ζητήματα τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀξιῶν καὶ ὄχι τῆς μεθοδολογίας τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ μόνο πού ἐνδιαφέρει σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία εἶναι ὅτι ἡ ἰσχὺς, ἀφ' ἑνός, μίας πρακτικῆς προσταγῆς ὡς ρυθμιστικοῦ κανόνα καὶ ἡ ἰσχὺς, ἀφ' ἑτέρου, μίας ἐμπειρικῆς διαπίστωσης γεγονότων ὡς ἀληθινῆς ἀνήκουν σὲ ἀπολύτως ἐτερογενῆ ἐπίπεδα τῆς προβληματικῆς καὶ ὅτι πλήττεται τὸ εἰδικὸ κύρος *τῆς κάθε μιᾶς* ὅταν τὸ παραγνωρίζουμε καὶ ἐπιδιώκουμε νὰ συνδυάσουμε τίς δύο σφαῖρες μὲ τὸ ζόρι».²⁶ Διακρίνονται ἐδῶ δύο ἔννοιες τῆς «ἰσχύος» (μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐγκυρότητας, ὄχι τῆς δύναμης), ἡ ἰσχὺς πού ἔχει κάτι ἐπειδὴ ἀληθεύει, τὸ ὅτι *ἀντιστοιχεῖ στὴν περιγραφή τῶν γεγονότων*, καὶ ἡ ἰσχὺς πού ἔχει κάτι ἐπειδὴ *θὰ ὀφείλε μετὰ βεβαιότητος νὰ ἐφαρμόζεται στὴν πράξη*. Αὕτῃ ἡ διάκριση παραπέμπει στὴν καντιανὴ φιλοσοφία.

Ὁ Κάντ ἀρνεῖται δύο θέσεις, τὸν ὀρθολογισμό πού ἀνάγει τὸ

γνωστικό αντικείμενο στην λογική ανάλυση και τὸν ἐμπειρισμὸ πὺν τὸ θεωρεῖ ξένο πρὸς τὸν λόγο. Θεωρεῖ τὸν μὲν δογματικό, τὸν δὲ σκεπτικό. Τὸ διακύβευμα εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος γνωρίζει τὸ ὄν μὲ τίς ἀρχές τοῦ λόγου πὺν ὀρίζουν καὶ τὸ δέον. Ὁ Καρτέσιος ἐξαγοῦσε τὴν ἠθική ἀπὸ τὴν φυσική, ὅπως τὴν μηχανική καὶ τὴν ἱατρική,²⁷ δηλαδή τίς τεχνικές ἐφαρμογές της, ἄρα ἐξαγοῦσε τὸ δέον ἀπὸ τὸ ὄν. Προϋπέθετε ἀδικαιολόγητα τὴν ἀντικειμενική ἰσχὺ τῶν ἐννοιῶν, ὅπως ἔδειξε ὁ Χιούμ στὴν περίπτωση τῆς αἰτιότητας: Ἡ συνήθης διαδοχή δὲν τεκμηριώνει ἐγγενή συνάφεια, ὅπως ὑποθέτει ἡ αἰτιότητα. Ὁ συνεπὴς ἐμπειριστὴς καταλήγει ἔτσι στὸν σκεπτικισμό. Τὰ μαθηματικά εἶναι βέβαια γιατί συνδέουν ἐννοιες, τὰ γεγονότα εἶναι ἄλλη ἱστορία.²⁸

Αὐτὸ εἶναι σχετικισμός: Τὸ δέον γίνεται ζήτημα γούστου ὅπως ἡ προτίμηση ξανθῶν ἢ μελαχροινῶν, δὲν εἶναι ἀπόλυτο. Δὲν ὑπάρχει κριτήριο γιὰ νὰ λέμε κάτι καλό. Ὁ πλήρης χωρισμός ἐννοιῶν καὶ γεγονότων ὀδηγεῖ στὸν χωρισμὸ ὄντος καὶ δέοντος τοῦ τύπου πὺν κατακρίνει ὁ Βέμπερ: οἱ ἐννοιες στεροῦνται ἀντικειμενικῆς «ἰσχύος» μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἀλήθειας: τὸ δέον, προῖον τῶν ἐννοιῶν, στερεῖται ἀντικειμενικῆς «ἰσχύος» μὲ τὴν ἐννοια τῶρα τῆς δεσμευτικότητας. Μπορεῖ ἄραγε τὸ δέον νὰ μὴν εἶναι ὑποκειμενική προτίμηση χωρὶς νὰ ἐξαγοῦται ὀρθολογιστικά ἢ ἀξιολόγηση ἀπὸ τὴν περιγραφή; Αὐτὸ ζητᾷ ὁ Κάντ, αὐτὸ ὑποθέτει καὶ ὁ Βέμπερ ἐδῶ.

Ὁ Κάντ παρατηρεῖ ὅτι τὸ δέον δὲν ἐξαγοῦται ἀπὸ τὴν γνώση. Αὐτὸ ὑπέθετε ὁ Καρτέσιος, τὸ ἴδιο ὅμως καὶ ὁ Χιούμ, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς ἰσχύος ὡς ἀλήθειας κατέληγε στὴν κατάργηση τῆς ἰσχύος ὡς δεσμευτικότητας. Ὁ Κάντ χωρίζει τὰ δύο ἐξαγοῦντας τὸ δέον, ὄχι ἀπὸ τὴν γνώση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν δομὴ της. Τὰ γεγονότα ὑπάρχουν γιὰ μᾶς μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάγονται σὲ ἐννοιες, οἱ ὁποῖες τὰ συγκροτοῦν ὡς ἀντικείμενα. Οἱ ἐννοιες δὲν ἔχουν

νόημα χωρὶς δεδομένα, ἔχει δίκιο ὁ ἐμπειρισμός, ἀλλὰ οὔτε αὐτὰ χωρὶς ἐννοιες,²⁹ ἔχει δίκιο καὶ ὁ ὀρθολογισμός. Πλὴν δὲν ἔχουν ὅμοια βαρύτητα: Οἱ κατηγορίες ὀρίζουν τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ἀντικειμένου, ἡ διάνοια νομοθετεῖ. Μόνον πὺν ἡ νομοθεσία δὲν εἶναι προαιρετική ἀλλὰ ἀναγκαία.

Δὲν πρόκειται γιὰ ἀνθρωπολογία. Ὁ Χιούμ ἀναζητοῦσε στὴν ψυχολογία ὡς μέρος τῆς ἀνθρωπολογίας τὸν λόγο τῆς ἀντικειμενικῆς χρήσης τῆς αἰτιότητας: ἀνάλογη θέση θὰ ἔχει ὁ Κονδύλης στὴν κοινωνική θεωρία. Ὅμως αὐτὸ θὰ ἴσχυε μόνον ἂν μπορούσαμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα χωρὶς τίς ἐννοιες διὰ τῶν ὁποῖων τὰ ἀντιλαμβανόμαστε. Ἡ ἀνθρωπολογία ἢ ἡ ψυχολογία δὲν μπορεῖ νὰ μελετήσῃ τὴν συγκρότηση πὺν ἡ ἴδια προϋποθέτει. Ὅπως γράφει ὁ Ντελέζ (Deleuze): «Ὁ Χιούμ εἶχε δεῖ σωστά ὅτι ἡ γνώση προϋποθέτει ὑποκειμενικὲς ἀρχές, μέσφ τῶν ὁποῖων ὑπερβαίνουμε αὐτὸ πὺν δίνεται μέσα στὴν ἐμπειρία. Ὅμως οἱ ἀρχές αὐτὲς τοῦ φαίνονταν ἀπλῶς ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ψυχολογικὲς ἀρχές γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῶν παραστάσεών μας. Ὁ Κάντ μετατρέπει τὸ πρόβλημα: Αὐτὸ πὺν μᾶς παρουσιάζεται ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζει μία Φύση πρέπει ἀναγκαῖα νὰ ὑπακούει σὲ ἀρχές τοῦ ἴδιου εἶδους—καὶ μάλιστα, στίς ἴδιες ἀρχές—μ' αὐτὲς πὺν διέπουν τὴν ροὴ τῶν παραστάσεών μας».³⁰ Τὸ ἀντικειμενικὸ γιὰ μᾶς ἰσχύει ὡς ἀντικειμενικὸ ἀπλῶς. Ὁ ὑπερβατολογικὸς ὀρθολογισμός ἀποτελεῖ ριζοσπαστικοποίηση τοῦ ἐμπειρισμοῦ: Τὸ πῶς γνωρίζουμε εἶναι ἀναγκαῖο ἐπειδὴ ἀκριβῶς λείπει ἡ θεϊκή σκοπιὰ ὅπου ἡ διάνοια καὶ ἡ αἰσθητικότητα δὲν θὰ χωρίζονταν καὶ ἡ πρώτη δὲν θὰ ἔπλαθε τὰ δεδομένα τῆς δεύτερης, σκοπιὰ πὺν ὑπάρχει λαθραῖα καὶ στὸν ἐμπειρισμὸ ἀφοῦ ἡ ἄρνηση τῆς ἀναγκαιότητας τῶν ἐννοιῶν ὑποθέτει μίαν ἄλλη ἀπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς ἀναγκαιότητα. Ἀναγκαῖο στὴν γνώση εἶναι ὅ,τι ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δομὴ της, ἄρα ἀπὸ τὸν χωρισμὸ πὺν τονίζουν οἱ ἐμπειρι-

στές μεταξύ έννοιών και δεδομένων, μολονότι αυτοί τον τονίζουν για ν' άρνηθούν την αναγκαιότητά της.

"Ετσι αποκαθίσταται ένας άλλαγμένος όρθολογισμός, καταργείται ό σχετικισμός γιατί υπάρχει ένας «προεμπειρικός προσδιορισμός των άντικειμένων στηριζόμενος αποκλειστικά σέ έννοιες, μέ τον όποιο διευρύνεται ή γνώση μας».³¹ Τότε όμως κάθε δέον πού άπορρέει από τον προσδιορισμό αυτό ίσχύει. Άλλο είναι νά συγκροτώ τό γνωστικό άντικείμενο και άλλο νά θέτω έναν ρυθμιστικό κανόνα για την πράξη, όμως αυτός ό χωρισμός των δύο έννοιών της «ίσχύος» προϋποθέτει μιá σύνδεση των δύο. Άφ' ενός δέν γνωρίζουμε τις ρυθμιστικές αρχές αλλά τις θέτουμε, είναι σωστή ή κριτική των έμπειριστών στην αξίωση των όρθολογιστών νά συμπεράνουν τό δέον από τό όν (την αξία από τό γεγονός), όμως έχουν άδικο, και έδω βρίσκουμε την άποψη του Βέμπερ, όταν θεωρούν αυτή την θέση αυθαίρετη. Η θέση τους είναι αναγκαία για όποιον έχει όρθό λόγο, όπως ή συγκρότηση ήταν αναγκαία για όποιον έχει διάνοια, γιατί ή συγκρότηση χρειάζεται ρύθμιση. Έτσι, παρά την άνεξαρτησία τους από την έμπειρία, οι ιδέες σχετίζονται μ' αυτήν.

Οί συγκροτητικές έννοιες περιλαμβάνουν την αίτιότητα, οι κανονιστικές αποτελούν πρότυπα, άνήκουν στην τελεολογία, όρίζουν τό πρακτικό δέον. Έδω στηρίζεται ή διάκριση έτερογενών σημασιών της ισχύος στον Βέμπερ, ή γνώση και ή αξιολόγηση είναι δύο διαφορετικοί τρόποι νομοθέτησης. Όμως οι ιδέες σχετίζονται και μέ την γνώση, την συμπληρώνουν όσον άφορά τό όλον. Χωρίς νά υπερβαίνουν δογματικά την δυνατή έμπειρία, καλούνται νά φανερώσουν προσεγγίσεις του όλου. Είναι ή ρυθμιστική λειτουργία του λόγου στην γνώση, πού την άπορρίπτει ό σημαντικότερος μελετητής του Κάντ μεταξύ των σύγχρονων έμπειριστών, ό Στρώσον (Strawson).³²

"Ετσι συνδέεται ή τελεολογία μέ την αξιολόγηση. Όμως έδω ό Βέμπερ διαφοροποιείται: Η τελεολογία έπιτρέπει στον Μάρξ νά αξιολογεί τό άντικείμενο, έτσι εφαρμόζει τις κατηγορίες σέ σύνολα· ό Βέμπερ θεωρεί ότι χρειάζονται αξίες για νά συγκροτηθεί τό άντικείμενο αλλά άρνείται τον όλισμό και θέτει τις αξίες εκτός λόγου.

Αξίες και προοπτικές

"Ας δοϋμε λοιπόν πώς έννοει ό Βέμπερ την *αξιακή συγκρότηση* της θεωρίας, παρά τό γεγονός ότι προκρίνει τό αίτιακό και όχι τελεολογικό πρότυπο. Αυτή ή θέση καταρρίπτει την άποψη περί αξιακής έλευθερίας, ή έπιστήμη είναι κατ' ανάγκην προκαθορισμένη από τις αξίες του έπιστήμονα. Τοϋτο δέν άποτελεί διαπίστωση της κοινωνιολογίας της γνώσης, δέν λέει ότι επηρεαζόμαστε από τον περίγυρο, αλλά ότι δέν υπάρχει θεωρία χωρίς προελημμένες άποφάσεις περί αξιών.³³

Τό επιχείρημά του φανερώνει μιá τροποποίηση του καντιανού σχήματος χαρακτηριστική σειράς στοχαστών. Προϋποθέτει τον *άνεξάντλητο χαρακτήρα του πραγματικού*. Αυτός επιβάλλει την συγκρότηση ως έπιλογή ενός πεπερασμένου αριθμού σημαντικών πλευρών.³⁴ Όμως έτσι εφαρμόζει στο έπίπεδο *μίας* θεωρίας τό σκεπτικό πού ό Κάντ εφαρμόζε στην συγκρότηση άντικειμένου γενικώς. Τα δεδομένα χρειάζονται μιá μορφοποίηση, για νά μπορώ ν' *άντιληφθώ*. Ό,τι υπάρχει «πρίν» δέν μπορεί νά λέγεται «άνεξάντλητο», γιατί δέν υπάγεται σέ *καμία* έννοια.

"Όταν χαρακτηρίζουμε την πραγματικότητα πρίν την έπιστημονική μελέτη ως άνεξάντλητη ή ως ότιδήποτε άλλο, αυτό σημαίνει ότι έχει ήδη συντελεσθεί ή συγκρότηση. Όμως ό Βέμπερ δέν

υπολογίζει αυτήν την διαφορά και επεκτείνει αντίστροφα τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ στὸ θεμελιῶδες ἐπίπεδο.³⁵ Τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸν Νίτσε καὶ ἔχει καταλυτικὲς συνέπειες γιὰ τὸ καντιανὸ πρότυπο. – Ὁ Κάντ θεωρεῖ πὼς ὁ λόγος ρυθμίζει τὴν γνώση, ἄρα δὲν εἶναι ἀξιακὰ οὐδέτερος, ἂν καὶ οἱ ἀξίες του δὲν εἶναι αὐθαίρετες. Ὁ Βέμπερ θεωρεῖ πὼς διάφορες ἀξίες συγκροτοῦν τὴν γνώση *μολονότι* θὰ ὀφείλε νὰ εἶναι ἀξιολογικὰ οὐδέτερη, γιατί ἀκριβῶς οἱ ἀξίες εἶναι αὐθαίρετες. Ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχει ἀλήθεια, ὁ δεύτερος ὅτι ὑπάρχουν μόνο προοπτικές.

Ὁ λόγος ὑπηρετεῖ τὴν γνωστικὴ μας ικανότητα, γιὰ τὸν Κάντ, ὅταν μιλᾷ ὀλιστικά, ἂν καὶ ἔτσι δὲν *συγκροτεῖ*, καθὼς τὸ ὅλον δὲν ἀνήκει στὴν ἐμπειρία. Τὸ γνωστικὸ ἐνδιαφέρον ὑπαγορεύει στὸν λόγο νὰ ἀφήνει τὴν διάνοια νὰ νομοθετεῖ,³⁶ ἢ κριτικὴ διδάσκει στὸν λόγο τὸν αὐτοπεριορισμό, ὅμως ὁ ρυθμιστικὸς ρόλος τοῦ λόγου σημαίνει πὼς εἶναι συγκροτητικὸς τῆς *θεωρίας*. Στὸν Βέμπερ, ἡ θεωρία συγκροτεῖ βάσει *ἀξιών* μὲ ἀπαραίτητη ρυθμιστικὴ λειτουργία, μὲ *σκοποὺς* ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴν γνωστικὴ μας ικανότητα, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ἡ γνώση μελετᾷ τὰ μέσα καὶ ὄχι τοὺς σκοπούς, αὐτοὶ δὲν εἶναι ἔλλογοι. Ἐτσι ἡ σφαίρα τῶν ἀξιών μπορεῖ νὰ μὴ στερεῖται ἀντικειμενικότητας, ἀλλὰ πάντως αὐτὴ δὲν εἶναι ἔλλογη.

Ἀξίες καθορίζουν τὴν ἐπιλογή δεδομένων,³⁷ ὅμως οἱ ἴδιες εἶναι δεδομένες ἀφοῦ τίθενται *μὴ ἔλλογα*. Αὐτὸ σημαίνει βέβαια πὼς ἡ ικανότητα γνώσεως καθίσταται γνώμονας τοῦ λογικοῦ, ὁ λόγος χάνει τὴν ἀντικειμενικότητά του. Ὁ Βέμπερ ἐγκαταλείπει τὴν διάκριση *διάνοιας* (γνωστικῆς ικανότητας) καὶ *λόγου* (ρυθμιστικῆς ικανότητας) *μολονότι* θεωρεῖ ζήτημα ἐντιμότητας τὴν συνείδηση καὶ κοινοποίηση τῶν ἀξιών μας.³⁸ Ὀνομάζει ὀρθολογικὴ τὴν ὑπαγωγή τῆς πράξης μας σὲ ἀξίες, δηλαδή τὴν θέση σκοπῶν ὡς ἀνυπόθετων, κάτι ποὺ ἀνήκει στὸν *λόγο* ὡς ικανότη-

τα θέσης σκοπῶν καὶ ὄχι ὑπολογισμοῦ μέσων, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαγωγή τῆς πράξης μας στὴν σχέση μέσου πρὸς σκοπὸν, τὴν ἐξωτερικὴ σκοπιμότητα ποὺ ἀναφέρεται σὲ τεχνικὲς στοχοθεσίες καὶ ἀφορᾷ τὴν διάνοια ἐφ' ὅσον ἀναζητᾷ μέσα γιὰ ἓναν σκοπὸ, γιατί στὶς δύο ὀρθολογικότητες, κατ' ἀξία καὶ κατὰ σκοπὸ,³⁹ ὁ σκοπὸς παραμένει ἐκτὸς λόγου. Δηλαδή ὀνομάζει ὀρθολογικὲς δύο μὴ ὀρθολογικὲς συμπεριφορές. Ὁ «πολυθεϊσμός τῶν ἀξιών» ὀδηγεῖ τοὺς δρώντες καὶ τοὺς μελετητές τους σ' ἓναν ἀγῶνα ὅπου δὲν ἐπικρατοῦν διὰ τοῦ λόγου.⁴⁰

Ἐτσι ὁ σχετικισμὸς ποὺ ἐπεδίωκε νὰ ἀναιρέσει ὁ Κάντ διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν δικαιοδοσιῶν τῶν τρόπων λειτουργίας τοῦ νοῦ ἐπανερχεται.⁴¹ Ὅπως γράφει ὁ Ψυχοπαίδης, ὁ Βέμπερ δὲν ἀρνέεται τὴν «ἀξιακὴ συγκρότηση» τῆς ἐπιστήμης, ἴσα ἴσα «ὀδηγεῖ στὴν ὄξυνσή της μέχρι τὴν ἀκραία σχετικιστικὴ τῆς συνέπει», ἐφ' ὅσον «ταυτόχρονα ἀμφισβητεῖ τὴν δυνατότητα νὰ συγκροτηθεῖ τὸ κοινωνικὸ ἀντικείμενο μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασία ἀναστοχασμοῦ πάνω στὶς ἀξιακὲς βάσεις, ἀφ' ἑνός, τῶν ὑπερβατολογικῶν ὅρων σύστασής του (τῶν ἀξιακῶν θεμελίων τῶν ἐπιστημονικῶν θεωρητικοποιήσεων) καί, ἀφ' ἑτέρου, τῆς ἀξιακῆς ἐμπλοκῆς τῆς στάσεως τῶν δρώντων». Ἐφ' ὅσον οἱ ἀξιακὲς συνδέσεις στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἀνορθολογικὲς, γιατί ἀφοροῦν *ὅλα*, δὲν μπορεῖ οὔτε ἡ θεωρία νὰ συγκροτηθεῖ ὡς δεσμευτικὸ *ὅλον*.⁴² Ἐτσι ἡ ἀξία ἐμφανίζεται σὲ δύο ἐπίπεδα, ρυθμιστικὸ στοιχεῖο στὴν γνώση καὶ στοχοθετικὴ ικανότητα στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο, ποὺ καὶ τὰ δύο ἐμφανίζουν ἓναν ἀνταγωνισμό ὁ ὁποῖος δὲν ἀνάγεται σὲ ἐνότητα, μιὰ *σύγκρουση προοπτικῶν*. Δὲν μπορούμε νὰ ἀναχθοῦμε ἀπὸ τὰ φαινόμενα σὲ μιὰ ρυθμιστικὴ ἐποψὴ τοῦ ὅλου πέραν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ οὔτε μπορούμε νὰ συνθέσουμε τίς ἴδιες τίς κατηγορίες μας σ' ἓνα συστηματικὸ ὅλον. Δὲν ἰσχύει τὸ ἰδανικὸ τῆς σύμπραξης, οὔτε τῆς *μίας* ἐπιστήμης. Ἡ δεύτερη δια-

δικασία λέγεται *ἀναστοχασμός* ή *ἀναλογισμός* μετά τον Κάντ και αυτήν ἀφορᾷ, στὸν ἴδιο, ή τελεολογική ἐνοποίηση συγκρότησης και ρύθμισης. Προτοῦ τὴν ἐξετάσουμε, ἄς δοῦμε τὰ προβλήματα τοῦ προοπτικισμοῦ, πού τὴν ἀρνεῖται.

Οἱ προοπτικὲς τοῦ Νίτσε εἶναι τρόποι *νοηματοδότησης*. "Όταν ἐφαρμόζω ἔννοιες γιὰ νὰ συγκροτήσω τὸ ἀντικείμενο, ὅταν *νομοθετῶ*, νοηματοδοτῶ. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸ πού ὁ Νίτσε ἀρνεῖται ἀπὸ τὸν Κάντ εἶναι ὅτι τὰ γνωρίσματα αὐτῆς τῆς νοηματοδότησης πού εἶναι *κοινὰ* σὲ κάθε ἔλλογο ὄν εἶναι καὶ *καθοριστικά*. Τὰ στοιχεῖα νοηματοδότησης πού διαφέρουν ἀπὸ ἐποχή σὲ ἐποχή, ἀπὸ κοινωνία σὲ κοινωνία, ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο δὲν ἀπορρέουν, δηλαδή, ἀπὸ τὰ κοινὰ στοιχεῖα καὶ δὲν μποροῦν νὰ διορθωθοῦν βάσει αὐτῶν, ὅπως στὸν Κάντ. "Ετσι αἶρεται ἡ *ἐνιαία προοπτική* τοῦ γνωστικοῦ ἐνδιαφέροντος. "Άλλον ἐνδιαφέρουν οἱ τάδε ἀξίες πού τὸν καθοδηγοῦν στὴν εὕρεση καὶ ἐπιλογή δεδομένων πρὸς τεκμηρίωσή τους, ἄλλον ἄλλες, ὁ καθένας νοηματοδοτεῖ διαφορετικὰ τὸν κόσμο. "Άλλος θέλει νὰ καταργήσῃ τὴν ἐκμετάλλευση, ἄλλος ν' ἀναδείξῃ τὴν ἀγρία φυλή,⁴³ ἂν δὲν ὑπάρχει καθοριστικὸς κοινὸς παρονομαστής πρὸς ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν ἀξιολογήσεων, δὲν μένει παρὰ νὰ ἐξετάζουμε, ὅπως ὁ Βέμπερ, τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τῆς κάθε μιᾶς.⁴⁴

Αὐτὴ ἡ ἀπεριόριστη ποικιλία συγκροτήσεων⁴⁵ ἀπαιτεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς πραγματικότητος ὡς ἀνεξάντλητης. Οἱ τύποι τοῦ Νίτσε, οἱ ἰδεότυποι τοῦ Βέμπερ ἀποτελοῦν μονόπλευρες ἐπιλογές ἀπὸ τὸν ἀνεξάντλητο πλοῦτο τοῦ ἀντικειμένου, ἐργαλεῖα γιὰ τὴν τιθάσευση τῆς ἀποκλίνουσας ποικιλίας.⁴⁶ Τὶς προοπτικὲς περιορίζει ἀντίθετα ὁ μαρξισμὸς πού προσδιορίζει κοινωνικά ποιά γνωστικά ἐνδιαφέροντα καθοδηγοῦν τὴν γνώση, δηλαδή ποιές προοπτικὲς ἀναλογοῦν σὲ τις κοινωνικὲς ομάδες, καὶ ταυτίζει ἔτσι

τὴν μία μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ σημεῖο ὑπεράνω τῶν ἀντιπάλων.⁴⁷ "Ο μαρξισμὸς *ἀπαιτεῖ* κατὰ πού στὸν Βέμπερ καὶ τὸν Νίτσε ἀποτελεῖ *ἀντίφαση*: "Ότι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μία προοπτική, τὸ γενικὸ ἓνα ἐπιμέρους, ἄρα δὲν εἶναι ἀξιακὰ οὐδέτερη, δὲν εἶναι σὰν ἀμερόληπτος κριτής.⁴⁸

Τὸ ἄτοπο τῆς παραδοχῆς γίνεται προφανὲς ἂν διακρίνουμε τίς κατηγορίες (στοιχειώδης συγκρότηση) ἀπὸ τίς ἄλλες ἔννοιες. Ἡ κατὰ Βέμπερ *ποιοτική*, κατηγορικὴ ποικιλία –θέτει τὴν πραγματικότητα ὡς «ἀπόλυτα ἄπειρη πολλαπλότητα» ἢ «ποικιλία»⁴⁹–, κοινὸς τύπος τῆς ἐποχῆς,⁵⁰ θ' ἀπαιτοῦσε πολλὰς ἀγεφύρωτες στοιχειώδεις ἔννοιες, ὅμως τέτοιες ἔννοιες εἶναι οἱ *κατηγορίες*, οἱ μόνες πού διαφέρουν ποιοτικά, οἱ ὁποῖες εἶναι *λίγες* (ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαριθμεῖ δέκα, ὁ Κάντ δώδεκα). "Άλλο εἶναι λοιπὸν νὰ λέμε ὅτι ἡ διάνοια, πού ὁργανώνει τὰ δεδομένα βάσει *κανόνων* γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ παραγάγῃ θεωρία, χρειάζεται ἔλλογες *ἀρχές* γιὰ τὴν συγκρότηση τῆς ἴδιας τῆς θεωρίας, καὶ ἄλλο νὰ λέμε ὅτι κάθε θεωρία χρειάζεται ἓναν μπούσουλα γιὰ νὰ ἐπιλέξῃ σημαντικὲς πλευρὲς τοῦ *ἀνεξάντλητου* δεδομένου, γιατί ἡ δεύτερη ἄποψη συγκροτεῖ πρῶτα τὸ ἀντικείμενο καὶ ὕστερα παρακάμπτει αὐτὴ τὴν στοιχειώδη ὑπαγωγή του σὲ ἔννοιες γιὰ νὰ θέσῃ μιὰ ἄπειρη ποικιλία ἀνορθόλογων ἀξιών βάσει τῶν ὁποίων συντάσσονται θεωρητικὲς προοπτικὲς.⁵¹

Ἡ ἄρνηση τοῦ Βέμπερ νὰ ἀναγνωρίσῃ ἔλλογο χαρακτηριστὴρ στὴν ἐφαρμογὴ κατηγοριῶν σὲ *ὅλα*, ὁ μεθοδολογικὸς ἀτομικισμός,⁵² συμβαδίζει μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἐνιαίας θεωρίας. Ἀντίθετα, ἡ διάκριση θεμελιώδους συγκρότησης καὶ ἐπιμέρους γνώσης θέτει ὡς ρυθμιστικὸ ἰδεῶδες τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης, ἀπαιτεῖ λοιπὸν τὴν ἐφαρμογὴ κατηγοριῶν σὲ *ὅλα*. "Ετσι ὑπονοεῖται ἡ τελεολογικὴ συγκρότηση τῆς θεωρίας. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ πρόταση τῆς τρίτης *Κριτικῆς* τοῦ Κάντ.

Πρακτικό ενδιαφέρον και αναλογιστικό πλαίσιο

Ὁ λόγος, στοχοθετική ικανότητα, είναι καθ' αὐτὸ πρακτικός, ὁμως τὸ πρακτικὸ ενδιαφέρον του ἀλλάζει τὸ σκηνικό: Στὴν γνώση ἀποφεύγεται ἡ χρήση τῶν ἐννοιῶν πέραν τῶν δεδομένων, ἐδῶ ἀποφεύγεται ἡ ἀνάμειξη τῶν δεδομένων σὲς ἐννοιες, τώρα ὁ λόγος πρέπει νὰ εἶναι καθαρὸς ἐνῶ πρὶν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐφαρμόσιμος, ὄχι καθαρὸς. Τὸ δὲ ενδιαφέρον τοῦ λόγου προέχει, γιατί ὁ λόγος παρεμβαίνει στὴν γνώση, ὄχι ἡ γνώση στὴν ὀρθοπραξία.⁵³ Τὸ ενδιαφέρον τοῦ λόγου λύνει τὶς μὴ ἀποφασίσιμες γνωσιακὰ προϋποθέσεις τῆς γνώσης.⁵⁴

Ἡ γνώση συγκροτεῖ μία φύση, τὸ δέον δὲν στηρίζεται σὲ μία φύση. Αὐτὴ ἡ θέση τῆς δεύτερης κριτικῆς ἔχει κοινωνικοθεωρητικές προεκτάσεις. Ἡ δουλεία δὲν εἶναι κακὴ ὡς ἀφύσικη, τὸ δέον δὲν ἀνάγεται στὸ ὄν, ὅπως νόμιζαν οἱ ὀρθολογιστές, ἀλλὰ *στὴν δομὴ τῆς γνώσης μας ὡς ὅρο δυνατότητας τοῦ ὄντος*. Τὸ δέον εἶναι ἀπόλυτο γιατί ἰδρύει μία τάξη πραγμάτων πού ὑπάρχει στὸν νοῦ μας ἀλλὰ ἐνυπάρχει καὶ στὴν πολιτεία ὡς ὁ ὅρος ἐνὸς τέτοιου πρακτικοῦ φαινομένου. Ἡ κοινωνικὴ σύμβαση ὡς σύμβαση θέτει ἴσους τοὺς συμβαλλομένους· σὲ μία λεόντεια σύμβαση ἀντιτάσσεται ὁ ὅρος της: Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, πού ἐπιτρέπει στὸν Ρουσσώ νὰ στηρίζει τὴν κοινωνικὴ θεωρία στὴν θέση ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἄνισοι ἀπὸ τὴν φύση τους, τίθενται ἴσοι στὴν κοινωνία,⁵⁵ ἀκόμη καὶ ὅταν διαφωνεῖ ἡ ἐμπειρία, τὸ γενικεύει ὁ Κάντ σ' ὅλη τὴν πρακτικὴ. Ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρία ὡς ὅρος της, ὅπως οἱ κατηγορίες στὴν γνώση. Τὸ ὀρθολογικὸ στηρίζεται πάλι στὴν ἀναγνώριση τοῦ ἐμπειρικοῦ, τὸ ἀπόλυτο στὸ σχετικὸ ὡς ὁ ὅρος του. Ἔτσι μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μιὰ ἐμμενῆς ἀξιολόγηση τοῦ ἀντικειμένου πού νὰ μὴν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ δέον τὴν καθαρότητά του.

Γιατὶ βέβαια ἡ πρακτικὴ παρέμβαση πρέπει νὰ ἀφορμᾶται

ἀπὸ ἀμειγρῶς προεμπειρικῆς ἀρχῆς, γιὰ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ τὰ θέσμια ἀλλὰ νὰ τὰ διορθώνει. Ἐδῶ ἡ ὀρεκτικὴ ικανότητα «νὰ εἶμαι διὰ τῶν παραστάσεων μου αἰτία τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν τῶν παραστάσεων» ἀπαιτεῖ τὴν καθαρότητα, δὲν ὀρέγεται περιεχόμενα ἀλλὰ τὴν μορφὴ πού προϋποθέτουν.⁵⁶ Τὸ δέον εἶναι τυπικὰ ὅρος τοῦ ὄντος, μορφὴ τῆς συνύπαρξης εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ σκοπὸς ἡ ὑλοποίησις αὐτῆς τῆς μορφῆς.

Αὐτὴ ἡ μορφὴ δὲν εἶναι προϋπόθεση τῆς συγκρότησης ὅπως οἱ κατηγορίες, εἶναι «τὸ μοναδικὸ γεγονὸς τοῦ λόγου».⁵⁷ Θετικὴ σημασία τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ *περιεχομενικὴ* ἐννοιά της ὡς ἀντιθετὴ τῆς ἀρνητικῆς, τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλ' αὐτὸ τὸ περιεχόμενο, ἡ αὐτονομία, δὲν εἶναι δεδομένο, ὑλοποιεῖ τοὺς ὅρους τῆς πράξης.⁵⁸

Τὸ νὰ εἶναι ἡ κριτικὴ ἐμμενῆς, τὸ ἀπαιτεῖ ὁ ρεαλισμός, ὁ ὁποῖος θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ ἐφικτοῦ, τὸ πρόβλημα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐλεύθερης πράξης ὡς αἰτίας φαινομένων, δηλαδὴ τῆς *τελεολογίας*, καὶ τῆς *αἰτιότητας* σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία συγκροτεῖται ἡ φύση ὡς γνωστικὸ ἀντικείμενο. Καλὰ νὰ μὴν ἀνάγεται τὸ δέον στὴν φύση, καλὰ νὰ πρέπει νὰ τὸ θέλουμε ἀνυπόθετα, μπορεῖ ὁμως νὰ ὑλοποιηθεῖ; Μποροῦμε τάχα νὰ γνωρίσουμε ἓνα δεδομένο ὡς μὴ φυσικὸ, δηλαδὴ ὡς μὴ αἰτιακό, λ.χ. τὴν πολιτεία ὡς μιὰ γνήσια σύμβαση, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ ρουσσωικὸ ἐπιχείρημα; Ἐδῶ ἡ τρίτη *Κριτικὴ* ἀνατρέπει στὴν ἐσωτερικὴ τελεολογία ὡς ὅρο πού ἐπιτρέπει τὴν ἔνωση τοῦ γνωστικοῦ μὲ τὸ πρακτικὸ ενδιαφέρον. Ὑπάρχουν γνωστικὰ ἀντικείμενα πού νοοῦνται μόνον ὡς *ἀν* αὐτόνομα. Κι ἔτσι ἐπανερχεται τὸ πρότυπο τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅπως λέγαμε παραπάνω.

Γενικὰ τὰ ἴδια ἀντικείμενα πού γνωρίζουμε μποροῦν νὰ ἰδωθοῦν ὡς αὐτοσκοποί, ὅταν τὰ βλέπουμε ὡς ὠραία. Ὅλη ἡ φύση

πού κατά τ' άλλα γνωρίζουμε μπορεί να κριθεί *ὁμορφή*, ὅμως για να κριθεί ἔτσι κάτι, δὲν πρέπει ν' ἀναφέρεται σὲ κάτι ἄλλο, μᾶς ἐνδιαφέρει ἓνα εἶδος αὐτονομίας, ὅπως στὴν πρακτικὴ προοπτική, ὅμως εἶναι τώρα μία *θεωρητικὴ αὐτονομία*. *Ἐλευθερώνουμε τὸ ἀντικείμενο*. Ἀντὶ νὰ τὸ ἐξαρτοῦμε ἀπὸ μίαν αἰτία καὶ ἀντὶ ν' ἀναγνωρίζουμε τὸ γεγονὸς τῆς δικῆς μας αὐτονομίας, ὅπως στὴν θεωρία καὶ τὴν πράξη, ἀντικρίζουμε τὸ ἀντικείμενο *ὡς ἂν αὐτοσκοπὸ*.

Ἡ φαντασία παρεμβαίνει ἐδῶ ὡς *παιγνίδι* μὲ τίς ἔννοιες γιατί ἡ κρίση παύει νὰ ὑπαγάγει τὸ ἀντικείμενο σὲ ἔννοιες πού διαθέτει ἀντίθετα ζητᾷ τὴν ἔννοια πού ἀρμόζει σ' ἓνα τέτοιο ἀντικείμενο. Ὅταν κρίνω τέτοια φαινόμενα ξεκινῶ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο πού θέλω νὰ ὑπαγάγω σὲ ἔννοια. Ἡ γνωστικὴ κρίση εἶναι «προσδιοριστικὴ», αὐτὴ ἐδῶ «ἀναστοχαστικὴ» ἢ «ἀναλογιστικὴ». Καὶ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα – ὥστε νὰ μὴν υποβιβάζουμε τὰ φαινόμενα ἐλευθερίας σὲ αἰτιακά, ν' ἀποφεύγουμε τὴν φυσιοκρατία, ἢ ὅποια δὲν ἐξηγεῖ τίς *ἀλλαγές* τους, δὲν ἐξηγεῖ, δηλαδή, τὴν *ἱστορία*.

Ἡ συνήθης τελεολογία εἶναι ἀντιστροφή τῆς αἰτιότητας γιατί τὴν περιέχει, τὸ τελικὸ αἶτιο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου πού ἀποτελεῖ μέσον του, τὸ τελικὸ αἶτιο *ὡς ἔννοια* εἶναι αἶτιο τοῦ μέσου, ἐνῶ *ὡς πραγματικότητα* εἶναι ἀποτέλεσμά του ὡς ποιητικοῦ αἰτίου. Ἐδῶ ἡ ἔννοια δὲν εἶναι μόνον ὁρος τῆς γνώσης ἀλλὰ τῆς ὑπαρξης. Ἔτσι, λέει ὁ Κάντ, «ὅπου, ὅχι μόνον ἡ γνώση ἑνὸς ἀντικειμένου, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο (ἡ μορφή ἢ ὑπαρξη τοῦ ἀντικειμένου) λογίζεται, σὰν αἰτιατό, ὡς δυνατὸν μόνον διὰ μίας ἔννοιας τοῦ ἀντικειμένου, ἐκεῖ λογίζεται κανεὶς ἓναν σκοπὸ». Αὐτὸ σημαίνει κατανοῶ ἓνα βουλευτικὸ φαινόμενο, ὅπως τὸ θέλει ὁ Βέμπερ.

Ἡ ἄλλη ἔννοια τῆς τελεολογίας, ἡ ἐσωτερικὴ, προκύπτει ἀπὸ

τὸ ἴδιο σχῆμα ἀφαιρώντας τὴν βουλευτικὴ πρόταξη τοῦ σκοποῦ καὶ ἀρμόζει σὲ φαινόμενα πού δὲν τὰ θεωρεῖ ὁ Βέμπερ ἀντικείμενα τῆς κοινωνιολογίας, σὲ «ὄλα». Ἔτσι εἰσάγει ὁ Κάντ τὴν παράδοξη ἔννοια μίας *σκοπιμότητας χωρὶς σκοπὸ*, πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε τὴν «μορφή» πραγμάτων τὰ ὅποια, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους, ἐξηγοῦνται αἰτιακά. Αὕτὴ εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ ἀναστοχασμοῦ ἢ ἀναλογισμοῦ.⁵⁹

Ὁ ἀντινομικὸς χαρακτήρας φαίνεται ἐγγενὴς στὴν ἐννοιολογικὴ ἀποτύπωση τέτοιων ἔννοιων πού ἀντιστοιχοῦν στὴν ὥστόσο ἀπαραίτητη ἔννοια τῆς ἐσωτερικῆς τελεολογίας. Ἡ «σκοπιμότητα χωρὶς σκοπὸ» ἐκφράζει τὴν ἔννοια τοῦ αὐτοσκοποῦ, ἢ «ἀντικοινωνικὴ κοινωνικότητα»⁶⁰ τὴν ἔννοια τοῦ αὐτο-ἀνταγωνισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, γιατί ἐδῶ ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει, ἄρα τὰ ἀντικείμενα εἶναι καὶ αἰτιακά (δηλαδή μὴ σκόπιμα, *μὴ κοινωνικά*) καὶ τελεολογικά.

Ὅποτεδήποτε γνωρίζω ἓνα ἐλεύθερο ἀντικείμενο πρέπει νὰ βρῶ ἔννοιες πού νὰ τὸ αὐτονομοῦν, νὰ τὸ θέτουν ὡς ἐλεύθερο, ἄρα νὰ μὴν τὸ ὑπαγάγω σὲ ἔννοια παρὰ ν' ἀναζητῶ βάσει αὐτοῦ τὴν ἔννοιά του. Αὕτὴ ἡ ἀναστοχαστικὴ κρίση γενικεύεται στὸν Ἑγέλο, πού θεωρεῖ πὼς *κάθε* ἀντικείμενο πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ αὐτονομεῖται, νὰ νοεῖται σὲ σχέση μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀντίφασης στὸν Ἑγέλο καὶ τὸν Μάρξ ἀνάγεται στὴν ἀντινομικὴ ὑφὴ τῶν τελεολογικῶν κατηγοριῶν. – Ὅμως ὅ,τι εἶναι αἰτιακά ἀνεξήγητο πρέπει σίγουρα ν' ἀντιμετωπίζεται μὲ ἄλλη ἔννοια, ὅπως σ' αὐτούς, παρὰ νὰ ἐρμηνεύεται αἰτιακά χωρὶς ἀξίωση ἀλήθειας, ὅπως στὸν Βέμπερ.

Αὕτὴ ἡ ἀναστοχαστικὴ κρίση εἶναι στὸ θεμέλιο μίας θεωρίας τῆς κοινωνίας πού ἐπιδιώκει νὰ προσεγγίξει *σύνολα* καὶ δὲν ἀρνεῖται τὸν ὀρθολογικὸ ἔλεγχο τῶν συγκροτητικῶν ἀξιῶν της. Ὁ Ψυχο-

παιίδης ἐντάσσει αὐτὸ τὸ σχῆμα στὴν μεθοδολογία τῶν κοινω-
νικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ κριτική του στὸν Βέμπερ⁶¹ συνοψίζεται στὸ
ἐπιχείρημα ὅτι δὲν *ὑπάρχει θεωρία χωρὶς ἀναστοχαστικὸ πλαι-
σιο*, ὅρος πού σημαίνει ὅτι ἡ θεωρία συγκροτεῖται βάσει μὴ αὐθαί-
ρετων ἐννοιῶν, ἀποτέλεσμα ἀναστοχαστικῆς κρίσης, πού δύνα-
ται νὰ ἀξιολογεῖ τὸ ἀντικείμενο ἀφοῦ αὐτὸ δὲν *εἶναι φυσικὸ καί,
ἄρα, μπορεῖ νὰ κριθεῖ βάσει τῶν ἰδίων τῶν ὅρων του*. Ἔτσι νομι-
μοποιεῖται ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἐννοιῶν ὡς μὴ ὑποκειμενικῶν, ἡ
ἀπόδοσή τους στὴν πραγματικότητα, ὅπως γιὰ κάθε αἰτιακὰ ἀνε-
ξήγητο φαινόμενο κατὰ τὸν Κάντ.

Ὁ Ψυχοπαίδης δείχνει ὅτι αὐτὸ τὸ σχῆμα καταργεῖ τὴν βεμπε-
ριανὴ ἀπαγόρευση μετάβασης ἀπὸ γεγονότα σὲ ἀξίες. Τὸ δέον
δὲν ἀνάγεται στὸ ὄν, ἀλλὰ συνάγεται ἀπὸ τοὺς ὅρους τοῦ ὄντος.
Ὅταν ὁ καταπιεστής θέλει τὴν συγκατάθεση τοῦ καταπιεζομέ-
νου (σχῆμα τοῦ Ρουσσώ)⁶² δημιουργεῖ ἓνα πλαίσιο πού ἐξουσιο-
δοτεῖ τὸν δεύτερο νὰ εἶναι ἴσος του. Τὴν ὑλοποίηση αὐτῆς τῆς
μορφῆς ὀνομάζει ὁ Ψυχοπαίδης *ἀξιογένεση*, δείχνοντας πῶς
ἀποκτᾷ κάθε φορὰ περιεχόμενο ὡς ἐπανόρθωση ἀπειλουμένων
ὅρων (μετάβαση ἀπὸ τοὺς ὅρους ἀναπαραγωγῆς στὶς ἀξίες).⁶³ Ἡ
ἀξία προκύπτει ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς σχετικότητας ἂν ἓνα στοιχεῖο
του *προϋποθέτει ἄλλο* πλαίσιο, εἶναι μιὰ «θέση τῆς προϋπόθε-
σης», ὅπως ἔλεγε ὁ Ἑγελος.⁶⁴

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδρομικῆς ἐξήγησης

Αὐτὴ ἡ θέση ὑποστηρίζει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀναγκαιότητα τῆς
ἀξιολογικῆς κρίσης γιὰ φαινόμενα αἰτιακὰ ἀνεξήγητα. Ἡ ἑγε-
λιανὴ θέση μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ἔτσι· κατ' αὐτὴν ἡ ἄρση τῆς αἰτιότη-
τας ἀπαιτεῖ ὅμως τὴν ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴν ἀλληλεξάρτη-

ση, κατηγορία πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ γιὰ συνολικὲς διαδικα-
σίες. Ἔτσι μόνον μπορεῖ τὸ ὅλον νὰ γνωσθεῖ (ὡς ὀργανικὸ) καὶ μό-
νον ἓνα τέτοιο ὅλον κρίνεται.

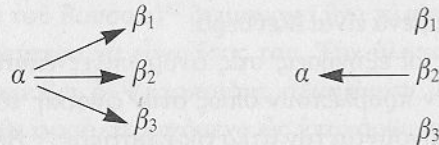
Ὅπως ὑπονοεῖ ὁ Πλάτων, ἡ φιλοσοφικὴ γνώση εἶναι ἀναδρο-
μική. Ἔρχεται μετὰ τὸν πόλεμο.⁶⁵ Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Βέμπερ
ἐπιλέγει συνήθως τὸν πόλεμο γιὰ νὰ διακρίνει ἰδεότυπο καὶ πραγ-
ματικότητα. Ἡ αἰτιακὴ ἀνακατασκευὴ προβλέπει *ἀναδρομικὰ* τί
θὰ *εἶχε* συμβεῖ ἂν οἱ ἀντίπαλοι εἶχαν φερθεῖ σκόπιμα, γιὰ ν' ἀνα-
ζητηθοῦν οἱ αἰτίες τῶν ἀποκλίσεων τῆς πραγματικότητας.⁶⁶ Ἡ
θεωρία δὲν προβλέπει, ἴσα ἴσα ἐξηγεῖ αὐτὸ πού θὰ τῆς ἦταν
ἀπρόβλεπτο ἀκόμη καὶ ἂν προέβλεπε. Κάτι τέτοιο λέει ὁ Ἑγελος·
ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβει παρὰ τὸ ἤδη τελειωμένο.⁶⁷
Ἡ γνώση τῶν ἀνθρωπίνων ἔρχεται κατόπιν ἐορτῆς· τότε ὅμως τὸ
ἀπρόβλεπτο ἴσως δὲν εἶναι αἰτιακὸ, ὅπως ἀπαιτεῖ καὶ ἡ ὑπόθεση
ὅτι τέτοια ἀντικείμενα εἶναι ἐλεύθερα.

Ὅντως, ὅλες οἱ ἐξηγήσεις στὶς ἀνθρώπινες ἐπιστῆμες εἶναι
ἀναδρομικὲς, δὲν προβλέπουν ὅπως στὴν φυσικὴ· τὸ ἐπισημαί-
νουν ὅσοι τοὺς ἀρνοῦνται τὸν τίτλο τῆς ἐπιστήμης.⁶⁸ Βέβαια, ἀνα-
δρομικὲς εἶναι πάντα οἱ ἀρχικὲς ἐξηγήσεις, προβλέπουμε δὲ ἀντι-
στρέφοντάς τες: Ἄν τὸ β εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ α, τότε τὸ α θὰ
συνεπάγεται τὸ β. Ἀρὰ τὸ πρόβλημα στὶς ἀνθρώπινες ἐπιστῆμες
εἶναι ὅτι οἱ *ἀναδρομικὲς ἐξηγήσεις* δὲν ἀντιστρέφονται.

Ὅμως ἡ ἔννοια τοῦ μὴ προβλέψιμου αἰτιακὰ ἔχει κατακτήσει
ἓναν χῶρο καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Τὸ «βέλος τοῦ χρόνου»
εἶναι γενικὰ ἀντιστρέψιμο στὴν φυσικὴ, ὅ,τι γίνεται θὰ μπορούσε
νὰ ξεγίνει, τὰ σωματίδια πορεύονται μάλιστα ἐνίστε ἀναδρομι-
κά!⁶⁹ Τὰ δὲ βιολογικὰ ἐνσωματώνουν τὸ ἀπρόβλεπτο,⁷⁰ «μία
τυχαία ἀλλαγὴ»,⁷¹ κι ἔτσι διαφοροποιοῦνται μὲ μὴ ἀντιστρέψιμο
τρόπο. Ὁ ἀναδρομικὸς χαρακτήρας τῆς ἐξήγησης τῆς ἐξέλιξης
στὴν βιολογία ἐκφράζεται μάλιστα λέγοντας ὅτι εἶναι *κάτι ἀπίθα-*

νο. Ὡντως, ἡ πιθανότητα ὑπονοεῖ ἄρση τῆς αἰτιότητας, ὅπως στὴν μικροφυσική: Ὅταν τὸ α ν θὰ ἐπακολουθήσει τὸ α ἢ τὸ β δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἄλλες περιστάσεις, τότε τὸ αἰτιακὰ ἀπρόβλεπτο δὲν ἐξηγεῖται μὲ προσφυγὴ σὲ παράλληλες αἰτιακὲς ἄλυσίδες. Ἡ φυσικὴ μπορεῖ ὥστόσο κατὰ κανόνα⁷² νὰ ἐξαντλήσει τὶς δυνατὲς ἐκβάσεις, νὰ κατασκευάσει τὴν αἰτιακὴ διακλάδωση « α συνεπάγεται β_1 ἢ β_2 ἢ β_3 », ἡ βιολογία εὐελπιστεῖ ὅτι θὰ μπορέσει – ἢ ἀνθρώπινη ἐπιστὴμη μᾶλλον δὲν θὰ τὸ μπορέσει ποτέ.

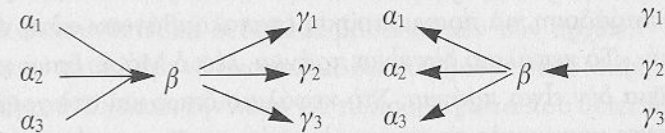
Παράδειγμα ὁ Φρόνντ: Δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ πρόβλεψη, παρατηρεῖ, γιατί δὲν μπορεῖ ν' ἀντιστραφεῖ ἡ ἀναδρομικὴ ἐξήγηση, καὶ τοῦτο ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε ἄλυσίδα ἀλλὰ σειρὰ διακλαδώσεων.⁷³ Ἄν τὸ α συνεπάγεται β_1 ἢ β_2 ἢ β_3 , ξέχουμε πὼς τὸ αἷτιο ὁποιοδὴποτε β εἶναι α , ἀλλὰ ὄχι ποῖο ἀποτέλεσμα θὰ ἔχει τὸ α .

Ὁ Βέμπερ ἐξηγεῖ γιατί δὲν ἰσχύει οὔτε αὐτό. Ἡ «προφάνεια» δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ εἶναι μία ἐρμηνεία «αἰτιακὰ ἰσχύουσα», παραμένει «αἰτιακὴ ὑπόθεση». Τρεῖς οἱ λόγοι γι' αὐτό: ἀσύνειδα κίνητρα, ἀδυναμία ποσοστοποίησης,⁷⁴ τὸ ὅτι μία αἰτία μπορεῖ νὰ ἔχει ἀντίθετες ἐκβάσεις καὶ διαφορετικὲς αἰτίες νὰ ἔχουν μία καὶ τὴν αὐτὴ ἐκβαση.⁷⁵ Ὅμως ὁ τελευταῖος λόγος καταλύνει ὥς καὶ τὴν δυνατότητα ἀναδρομικῆς αἰτιακῆς ἐξήγησης.⁷⁶

Ὁ Βέμπερ παραπέμπει ἐδῶ στὰ Προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ὅπου ὁ Ζίμμελ (Simmel) ἔδειχνε ὅτι ἓνα ἀποτέλεσμα μπορεῖ νὰ ἔχει διαφορετικὲς αἰτίες, μία ἐξωτερικὴ ἔκφραση διαφορετικῶν ἐσωτερικῶν αἰτίων (ἢ ἓνα σημεῖο διάφορα σημασιόμε-

να) ἢ ἓνας ἐσωτερικὸς ἀντίκτυπο διαφορετικῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων, ἐνῶ ἀντίστροφα διαφορετικὰ ἀποτελέσματα προκαλοῦνται ἀπὸ μία αἰτία (χαρκτηριστικὸ τῆς ψυχολογίας). Θεωρεῖ πὼς τὸ δεύτερο δὲν ἀναιρεῖ τὴν αἰτιότητα ἀλλὰ τὴν προσδιορίζει ὡς «ἀτομική».⁷⁷ Αὐτὸ δέχεται καὶ ὁ Βέμπερ μὲ τοὺς ἰδεότυπους, γιὰ νὰ διαφυλάξει τὴν αἰτιότητα. Ἀνάλογο ἐπιχείρημα προτάσσει ὁ Φρόνντ γιὰ νὰ διαφυλάξει τὴν ἀναδρομικὴ ἔστω ἀνάλυση. Μάταιος κόπος! Τώρα ἡ ἀναδρομικὴ αἰτιακὴ ἐξήγηση εἶναι ἐξ ἴσου ἀνέφικτη μὲ τὴν πρόβλεψη, γιατί τὸ δένδρο εἶναι πρὸς τὶς δυὸ κατευθύνσεις:

Ἡ αἰτιακὴ ἐξήγηση καταργεῖται. Τὸ πεδίο ἐνσωματώνει τὸ τυχαῖο ἐπειδὴ γεννᾷ πράγματα μὴ ἀναγώγιμα σὲ κάποιες αἰτίες, ἄρα δὲν εἶναι αἰτιώδεις.

Διαλεκτικὴ θεωρία τῆς γνώσης

Ὁ Μάρξ δηλώνει πὼς ἐμπνεύσθηκε ἀπὸ τὴν ἐγελιανὴ μέθοδο ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάπτυξη τῶν κατηγοριῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.⁷⁸ Ὁ Ἑγελος, μὲ σκοπὸ «τὴν ἀληθινὴν κριτικὴν» τῶν κατηγοριῶν,⁷⁹ ἐρευνᾷ τὸν τρόπο συγκρότησής τους ὥστε νὰ ἐξακριβώσει τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τους,⁸⁰ ποιὲς ἀρμόζουν σὲ σχετικὰ ἀντικείμενα καὶ ποιὲς σὲ ἀπόλυτα ἢ ἐλεύθερα ἢ αὐτοαναφορικά.⁸¹ Τὰ δεύτερα εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ὁ Κάντ θεωρεῖ ὅτι ἀπαιτοῦν

ἀναστοχαστική κρίση. Ὁ Ἑγελος τὰ ὀρίζει ὡς σχέσεις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πρῶτα, πού εἶναι πράγματα, δηλαδή ὄροι σχέσεων.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι δὲν ποσοστοποιοῦνται. Τὰ βιολογικά δὲν ἐξηγοῦνται νομοτελειακά γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πού δὲν μετρίεται ἡ νοημοσύνη, ἐπειδὴ ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση δὲν ἐκφράζει ποτὲ μία μόνο ἐσωτερικὴ αἰτία οὔτε ὁ ἐσωτερικὸς ἀντίκτυπος μία μόνο ἐξωτερική,⁸² δηλαδή γιὰ τὸν ἴδιο λόγο πού ὁ Ζίμμελ καταργεῖ τὴν αἰτιότητα. Τέτοια ἀντικείμενα δὲν ἔχουν ιδιότητες ὅπως τὰ «πράγματα».⁸³ Ἔτσι ὁ Ἑγελος ὀρίζει ὡς σχέσεις τὰ ἀντικείμενα ἀναστοχαστικῶν κρίσεων, τὰ μὴ ὑπαγόμενα σὲ ἔννοιες. Ὅταν ὁ Μάρξ κατηγορεῖ τὴν ἀστικὴ σκέψη γιὰ φετιχισμό⁸⁴ καὶ ἡ μαρξιστικὴ παράδοση γιὰ πραγματοποίηση ἐπαναλαμβάνουν αὐτὴ τὴν κριτική. «Τὸ κεφάλαιο δὲν εἶναι *πράγμα*, λέει ὁ Μάρξ, ὅπως καὶ τὸ χρῆμα δὲν εἶναι *πράγμα*. Στὸ κεφάλαιο ὅπως καὶ στὸ χρῆμα ὀρισμένες *κοινωνικὲς παραγωγικὲς σχέσεις τῶν προσώπων* παρουσιάζονται σὰν σχέσεις πραγμάτων πρὸς ἀνθρώπους ἢ ὀρισμένες *κοινωνικὲς σχέσεις* παρουσιάζονται σὰν *κοινωνικὲς φυσικὲς ιδιότητες πραγμάτων*».⁸⁵

Ὡς μὴ ὑπαγόμενη σὲ ιδιότητες, ἡ σχέση εἶναι πάντα αὐτοσχασία. Εἶναι ἡ δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀνεξαρτησίας ἀπὸ κάθε ὄρου,⁸⁶ ἄρα θέσης ἀπόλυτων ὄρων, αὐτῶν πού ὁ Βέμπερ ὀνομάζει *ἀξίες*. Τέτοια ἱκανότητα δὲν ἔχει ἓνα *πράγμα* (κάτι πεπερασμένο), ὑποτάσσεται σὲ αἰτιακὲς σχέσεις πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ ιδιότητές του. Ἄν ἀντιμετωπίζουμε τὰ ἀνθρώπινα μὲ τὸ σχῆμα *πράγμα-ιδιότητα* παραβλέπουμε ὅτι αὐτὰ ἀποκτοῦν νέες ιδιότητες μὴ ἀναγώγιμες αἰτιακὰ σὲ ἄλλες. Ἔτσι ἡ «ἀρχὴ τῆς ἀτομικότητος» καταργεῖ τὴν ἔννοια τῆς νομοτέλειας.⁸⁷ Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Βέμπερ θὰ προσπαθήσει νὰ διατηρήσει τὴν αἰτιότητα *χωρὶς* νομοτέλεια.⁸⁸

Αὐτὸ τὸ σχῆμα σκέψης στοχεύει νὰ συγκροτήσῃ τὴν ἐμπειρία

χωρὶς νὰ τὴν ἀλλοιώνει,⁸⁹ ἀλλὰ καθιστώντας τὴν κατανοητή.⁹⁰ Στόχος εἶναι ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή του σὲς ἔννοιές μας ὡς ἐκφραστές τῶν ἀναγκῶν μας, ἡ «ἀπελευθέρωσή» του, πού σημαίνει ὅτι οἱ ἔννοιες ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ἴδιο.⁹¹ Ἔτσι φιλοδοξεῖ νὰ κατανοήσῃ τὴν μὴ αἰτιακὴ διαδικασία ἐμφάνισης νέων κατηγοριῶν, τὴν ἱστορία.⁹² Διαμορφώνει ἓνα ἀναλογιστικὸ ἐννοιολογικὸ πλαίσιο («μεταφυσική»), διαφορετικὸ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ νοῦ,⁹³ ἱκανὸ νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ ἀντικείμενα.

Ἐδῶ τὸ ἐπιστημονικὸ πρότυπο τοῦ Ἑγελου εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τοῦ Μάρξ, παρ' ὅλο πού ὁ δεύτερος τὸ ἀρνεῖται: Ἡ ἐπιστήμη ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ δεδομένα, ἀπομονώνει ἀφαιρετικὰ ὀρισμένες ἀρχές καὶ ἀνασυνθέτει τὰ δεδομένα βάσει αὐτῶν τῶν ἀρχῶν.⁹⁴ Ἔτσι ἔχουμε κάθε λόγο νὰ σκεφτοῦμε ὅτι θὰ βροῦμε στὸν Μάρξ, μελετητὴ τοῦ Ἑγελου, τὴν λύση γιὰ τὰ προβλήματα πού θέτει στὸ βεμπεριανὸ σχῆμα ἡ παράδοξη διατήρηση τῆς ἔννομιας τῆς αἰτιότητας καὶ ἡ ἐξ ἴσου παράδοξη πρόταξη τῆς ἀξιολογικῆς οὐδετερότητας. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης πρέπει νὰ συγκροτεῖται ὡς σχέση ὅταν εἶναι ἀνθρώπινο φαινόμενο. Αὐτὴ ἡ σχέση λογίζεται ὡς ἀλληλεξάρτηση πλευρῶν καὶ ὄχι ὡς αἰτιακὴ ἐξάρτηση στὸν βαθμὸ ἀκριβῶς πού τὸ ἀντικείμενο πρέπει νὰ συγκροτεῖται ὡς ἀνεξάρτητο *γιὰ νὰ μὴν παραποιεῖται ἡ ἐμπειρικὴ ἀποτύπωσή του*. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, βέβαια, ἔχουμε καὶ ἓνα γνώμονα γιὰ νὰ τὸ ἀξιολογήσουμε: Ὅσο περισσότερο ἀνταποκρίνεται στὴν συγκρότησή του ὡς ἀνεξάρτητο, δηλαδή ὅσο περισσότερο ἐνδοδιαφοροποιεῖται, «ἀναπτύσσεται», τόσο πιὸ ἐλεύθερο καὶ τόσο *καλύτερο* θεωρεῖται. Ἡ ἀνώτερη ἔννοια πού ἀντλείται ἀπὸ τὴν ἀνώτερη μορφή ἐπιτρέπει τὴν ἀναδρομικὴ ἀξιολόγηση τῶν προηγούμενων μορφῶν.

Ἐπιπλέον, ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι ἡ σχέση τῶν ὄρων. Αὐτὴν δὲν θὰ τὴν ἀντλούσαμε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο ἂν δὲν προέκυπτε

ἐμπειρικά ως *ένας όρος*. Έτσι ή άλληλεξάρτηση θ' άναδεικνύει έναν άπό τούς όρους της ως άνώτερο άπό τούς άλλους και κριτήριο για την άξιολόγησή τους· αυτός ό έπιμέρους όρος θά ταυτίζεται μέ την σχέση. Αυτό όμως τό σημείο προέρχεται στον Μάρξ μόνο άπό τόν Έγελο· δέν υπάρχει στην καντιανή αναλογιστική κρίση, και όφείλεται στο ότι ό Έγελος έχει ως πρότυπο τόν συλλογισμό και όχι την κρίση για την εύρεση τών κατηγοριών.

Κατηγορίες και συλλογισμός

Αυτά είναι τά χαρακτηριστικά της μεθόδου άνάλυσης της οικονομικής διαδικασίας του Μάρξ στα *Grundrisse*. Πράγματι, παράλληλα μέ την άποψη ότι ή έπιστήμη άνασυνθέτει τό συγκεκριμένο βάσει αφαιρέσεων πού άποσπā άπό αυτό, κάμνει λόγο για *ύπαρκτη άφαίρεση*, ένω έκθέτει έναν *ένύπαρκτο συλλογισμό*. Αυτά τά δύο έγελιανά εργαλεία του έπιτρέπουν νά σκεφθεί, τό πρώτο την σχέση μέσα σ' έναν όρο, τό δεύτερο την *συνολική αίτιακή* διαδικασία ως μη αίτιακή, ως άλληλεξάρτηση.

Τό ότι οί όρθές έννοιες διά τών οποίων κατανοοῦμε ένά κοινωνικό άντικείμενο δέν μās γίνονται γνωστές όποτεδήποτε, σημαίνει ότι άντλούνται άπό τό άντικείμενο, τό όποιο αλλάζει τις ίδιες τις κατηγορίες του, ή τουλάχιστον τις άποσαφηνίζει, τις διορθώνει. Ό Μάρξ λέει ότι ή γενική έννοια «έργασία» γίνεται κατανοητή μόνον όταν έμφανισθούν άτομα πού την ένσαρκώνουν ως *γενική*. Αυτό θά ήταν ταυτολογία αν μιλούσαμε για έπιμέρους έννοιες, ή έννοια «πιανίστας» έμφανίσθηκε προφανώς μέ τούς πιανίστες, αλλά μοιάζει άντιφατικό για γενικές έννοιες, δέν θεωρούμε ότι προτού έμφανισθούν όργανοπαίχτες πού παίζουν όλα τά όργανα δέν νοείται ή όργανοπαίξια. Όμως ό Μάρξ αυτό

λέει· πριν τόν καπιταλισμό δέν μπορούσε νά συγκροτηθεί ή γενική έννοια έργασία γιατί ύπήρχαν μόνο ειδικευμένοι εργάτες. Όμως ή ιδιαιτερότητα του προλεταρίου ως ύπαρκτης άφαίρεσης είναι ότι αυτή ή άφαίρεση είναι ή ίδια ή κοινωνική σχέση. Έ κοινωνική σχέση γίνεται κατανοητή ως *σχέση* μόνον όταν ένσαρκώνεται σ' έναν όρο πού άποτελεί συνάμα μία άπό τις πλευρές της σχέσης, ένω μέχρι τότε ή σχέση αυτή λογιζόταν ως πράγμα, δηλαδή ύπήρχε παράσταση αλλά όχι έννοια γι' αυτήν. «Έ έργασία φαίνεται νά είναι πολύ άπλή κατηγορία, γράφει ό Μάρξ. Έ παράστασή της κατ' αυτή την καθολικότητα —ως έργασία έν γένει— είναι πανάραχη. Όστόσο, έννοημένη οικονομικά κατ' αυτή την άπλότητα, ή «έργασία» είναι μία νεώτερη κατηγορία, όπως ακριβώς οί σχέσεις πού δημιουργούν αυτή την άπλή άφαίρεση». Πριν την άνάπτυξη της βιομηχανίας ή πολιτική οικονομία έθετε την ουσία του πλούτου σε πράγματα. Έ κοινωνική ύπαρξη της άφαίρεσης υπερβαίνει λοιπόν την πραγματοποίηση, τά πράγματα άναγνωρίζονται ως προϊόντα της έργασίας. «Οί καθολικότερες αφαιρέσεις γεννιούνται μόνο μέ την πλουσιότερη συγκεκριμένη άνάπτυξη, όπου ένά έμφανίζεται κοινό σε πολλά, σε όλα. Τότε αυτό πάυει νά είναι νοήσιμο μόνον υπό έπιμέρους μορφή. Άφ' έτέρου... ή άδιαφορία πρός μίαν όρισμένη έργασία άντιστοιχεί μόνο σε μία μορφή κοινωνίας όπου τά άτομα μεταβαίνουν εύκολα άπό την μία έργασία στην άλλη και τό όρισμένο είδος της έργασίας είναι γι' αυτά τυχαίο, άρα άδιάφορο». Στην πιο καπιταλιστική κοινωνία, τις ΗΠΑ, «ή άφαίρεση της κατηγορίας «έργασία», «έργασία έν γένει», ή έργασία χωρίς άλλο προσδιορισμό, ή άφετηρία της νεώτερης οικονομίας, γίνεται για πρώτη φορά πρακτικά αληθής. Έτσι ή άπλούστερη άφαίρεση, πού ή νεώτερη οικονομία θέτει ως ύψιστη αρχή και εκφράζει μία σχέση πανάραχη και ισχύουσα για κάθε μορφή κοινωνίας, έμφανίζεται ώστόσο ως

πρακτικά ἀληθής μ' αὐτὴ τὴν ἀφαίρεση μόνον ὡς κατηγορία τῆς νεώτερης κοινωνίας».

Ἡ ὑπαρκτὴ γενικότητα σημαίνει λοιπὸν πὼς οἱ ἔννοιες δὲν εἶναι αὐθαίρετες σὲ σχέση μετὰ τὴν πραγματικότητα, *νομιμοποι-οῦνται* ἀπ' αὐτὴν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἔχει ἀρκετὰ ἐνδοδιαφοροποι-θεῖ, ὥστε νὰ ἀναδείξει *τὴν ἴδια τὴν σχέση*. Αὐτὴ ἡ νομιμοποίηση λύνει τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδρομικῆς ἐξήγησης («ἡ ἀνατομία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν ἀνατομία τοῦ πιθήκου»). Ὅμως «οἱ κατηγορίες ὑπὸ τὸν ἴδιο τὸν καθορισμὸ τῆς ἀφαίρεσης», χάρις στὴν ὁποία ἰσχύουν γιὰ κάθε ἐποχὴ, δὲν παύουν νὰ εἶναι «προϊὸν ἱστορικῶν σχέσεων», ἄρα «ἡ πλήρης ἰσχὺς τους περιορίζεται σ' αὐτὲς τὶς σχέσεις».⁹⁵ Ἡ πραγματικότητα νομιμοποιεῖ πλήρως μό-νο τὴν ἐφαρμογὴ στὸν ἑαυτὸ τῶν κατηγοριῶν ποὺ ἡ ἴδια καθι-στᾷ ὑπαρκτὲς ἀφαιρέσεις.

Ἔτσι ὄντως βρίσκουμε τὶς κατάλληλες ἔννοιες γιὰ τὸ ἀντικεί-μενο ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἴδιο. Ἡ ὑπαρκτὴ ἀφαίρεση σημαίνει ὅτι στὰ κοινωνικά ἢ «προσδιοριστική» κρίση, ποὺ ἀναλύει αἰτιακὰ τὰ φαινόμενα ἐπειδὴ τὰ ὑπάγει σὲ δικές μας ἔννοιες καὶ ἀρμόζει στὴν κατανόηση φυσικῶν φαινομένων, καὶ ἡ «ἀναλογιστική» κρί-ση, ποὺ ἀναζητᾷ τὴν ἔννοια γιὰ ἓνα φαινόμενο μὲ χαρακτηῖρα αὐτοσκοποῦ καὶ ἀρμόζει στὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα, παύουν νὰ διακρίνονται. Λέμε γενικῶς (Χόμπς, Λόκ, Βίκο [Vico]) ὅτι τὰ ἀνθρώπινα φαινόμενα μᾶς εἶναι πιὸ κατανοητὰ γιατί εἴμαστε ἐμεῖς. Αὐτὴ ἡ οἰκειότητα δὲν λείπει ποτὲ, εὐλόγως ὁ Ντυρκέμ (Durkheim) προτείνει ν' ἀποξενωθοῦμε ἀπ' αὐτὴν ἀντιμετωπίζο-ντας τὰ κοινωνικά σὰν πράγματα.⁹⁶ Ὅμως ὁ Μάρξ μᾶς λέει ἐδῶ πὼς ἡ οἰκειότητα δὲν εἶναι ἐπισφαλὴς ὅταν ἀκριβῶς στηρίζεται σὲ *ἐμπράγματο* ἀποξένωση. Ἡ πραγματικότητα ἐννοιολογεῖται σωστὰ ὅταν αὐτοαποξενώνεται, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ ὑπαρ-κτοῦ «ἀφηρημένου» ἐργάτη, ποὺ ἀκριβῶς λογίζεται ὡς πράγμα.

Δὲν χρειάζομαι ἓναν πανοργανοπαίκτη γιὰ νὰ ἐννοήσω τί εἶναι ὀργανοπαξία, ἀλλὰ χρειάζονται ὀργανικά ἀνειδίκευτοι ἐργάτες, μιὰ ὁμάδα ποὺ ἀπαιτεῖται ὀργανικά νὰ *μὴν* ἐντάσσεται στὸν κοι-νωνικὸ ὀργανισμό, ὥστε ἡ ἐργασία νὰ φανερωθεῖ οὐσία τῆς ἀξίας. Στὴν περίπτωση τῆς κοινωνικῆς σχέσης, τὸ *ὡς ἐάν* τῆς ἀνα-λογιστικῆς κρίσης ἐκπίπτει, ὑπάρχει νομίμως «ὄντολογία τοῦ κοι-νωνικοῦ εἶναι», ὅπως θὰ πεῖ ὁ Λούκατς στηριζόμενος σ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ κείμενα.

Τὸ ἄλλο παράξενο εἶναι ὅτι ὁ Μάρξ δὲν προσπαθεῖ νὰ διακρί-νει μὲ σαφήνεια τὶς τρεῖς στιγμές, παραγωγή, διανομή, κατανάλω-ση, τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, γιὰ νὰ τοὺς ἀποδώσει θέση αἰτίας ἢ αἰτιατοῦ, παρὰ τὶς ἀντιμετωπίζει ὡς ἓνα ὅλον καὶ ἀναδει-κνύει, ἐξετάζοντας τὸ κάθε δυνατό ζεῦγος (Α, Ι, 1, α, β, γ), ὅτι οἱ ἐκάστοτε ὅροι διακρίνονται καὶ συνάμα ταυτίζονται, ὁ ἓνας εἶναι πάντα αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ἄλλου, ἐνῶ ἀνάμεσα σὲ δύο μεσο-λαβεῖ ἀναγκαῖα ὁ ἐκάστοτε τρίτος. Ἔτσι ἀποδεικνύει ὅτι «ἀποτε-λοῦν μέλη μίας ὁλότητος, διαφορὲς ἐντὸς μίας ἐνότητος».⁹⁷ Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ οἰκονομία ἀναλύεται μὲ ὀργανικὸ ἢ ἀναλογιστικὸ τρόπο, ὄχι αἰτιακὰ ἀναπτύσσεται, ἐνδοδιαφοροποιεῖται. Τὸ ὅλον συγκροτεῖται μὲ πιστὸ στὴν ἐμπειρία τρόπο ὅταν οἱ πλευρές του δὲν ὄντοποιοῦνται, ἀλλὰ θεωροῦνται νοητικὲς καὶ μόνο διακρίσεις («στιγμές») μέσα σὲ μιὰ πραγματικὴ διαδικασία. Τὸ γεγονὸς μάλι-στα ὅτι μόνο ὁ πιὸ ἀνεπτυγμένος καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἀπαιτεῖ τὴν ὑπαρκτὴ ἀφαίρεση σημαίνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη ἐντείνει τὴν ἀλληλεξάρτησι ἀποκαθαίροντας τοὺς ὅρους τῆς.

Ὁ Μάρξ ὀνομάζει αὐτὸ τὸ σχῆμα «συλλογισμό». Ὁ συλλογι-σμός, μορφὴ σκέψης, δηλώνει ἐδῶ τὴν ἀμοιβαία διαμεσολάβησι τριῶν στοιχείων, τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κάθε ζεῦγος ὄρων μεσολαβεῖ-ται ἀπὸ τὸν τρίτο. «Ἡ παραγωγή, ἡ διανομή, ἡ ἀνταλλαγὴ, ἡ κα-τανάλωσι ἀποτελοῦν λοιπὸν ἓναν κανονικὸ συλλογισμό· ἡ παρα-

γωγή αποτελεί την καθολικότητα, ή διανομή και ανταλλαγή την μερικότητα, ή κατανάλωση τὸ καθέκαστον.⁹⁸ Για νὰ καταλάβουμε γιατί ἡ ἀλληλεξάρτηση ἐρμηνεύεται λοιπὸν ὡς ἐνύπαρκτος συλλογισμός, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ μὴ ὄντοποίηση τῶν πλευρῶν ποὺ διακρίνουμε στὸ πραγματικὸ τοὺς διατηρεῖ τὸ καθεστῶς νοητικῶν διακρίσεων καὶ ὅτι συνάμα μία ἀπὸ τὶς πλευρὲς αὐτὲς πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ σχέση τῶν πλευρῶν.

Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ἔχουν ὅμως οἱ ὅροι ἑνὸς συλλογισμοῦ: Ὁ θνητός, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι τρία διαφορετικά ὄντα, ἀλλὰ οἱ δύο πρῶτοι εἶναι νοητικὲς διακρίσεις ποὺ ἐνυπάρχουν στὸν τρίτο, ποὺ ἔτσι ἀποτελεῖ ὅρο καὶ σχέση. – Ὅμως, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη, ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ Σωκράτης *ὑπάρχουν* στὸν θνητό, ἄρα αὐτὸς εἶναι ὅρος καὶ σχέση. – Ὡστόσο, ὁ συλλογισμὸς μᾶς δείχνει ὅτι ἡ τρίτη δυνατότητα εἶναι ἐγκυρότερη: Ὁ ἄνθρωπος, μέσος τοῦ συλλογισμοῦ, εἶναι ἡ *σχέση* τῶν ἄκρων. – Ἡ πρώτη σχέση εἶναι ἡ ἐνύπαρξη τοῦ κατηγορούμενου στὸ ὑποκείμενο, σχέση *πράγματος καὶ ιδιότητας*: ἡ δεύτερη, ἡ ὑπαγωγή τοῦ ὑποκειμένου στὸ κατηγορούμενο, σχέση *μεταξὺ ἐννοιῶν* ἡ τρίτη εἶναι ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἀπόδειξη ὅτι τὸ ὑποκείμενο *εἶναι* τὸ κατηγορούμενο. Ὁ μέσος εἶναι τὸ αἶτιον τοῦ συλλογισμοῦ.⁹⁹ Ὁ Σωκράτης εἶναι θνητὸς *ἐπειδὴ* εἶναι ἄνθρωπος. – Αὐτὸς ὁ ὅρος ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ἑγέλο «συγκεκριμένο καθολικὸ» γιατί ἀκριβῶς ἐκφράζει τὴν ἀλληλεξάρτηση ποὺ συγκροτεῖ τὶς ἴδιες τὶς ἐννοιες. Ὁ Σωκράτης εἶναι ἓνα τυχαῖο ὄν ὅπου ἐνυπάρχει ἡ ἐννοια ἄνθρωπος μεταξὺ ἄλλων, ὁ θνητὸς εἶναι μιὰ ἀφηρημένη ἐννοια ποὺ ὑπάγει τοὺς ἀνθρώπους μεταξὺ ἄλλων, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ σχέση αὐτῶν τῶν δύο.

Ἄς τὸ δοῦμε πιὸ ἀναλυτικά. Ἡ τυπικὴ λογικὴ διακρίνει τὸ *βάθος* καὶ τὸ *πλάτος* τῆς ἐννοιας. Βάθος εἶναι τὰ συγκροτητικὰ τῆς γνωρίσματα, πλάτος τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων τῶν ὁποίων

αὐτὴ ἀποτελεῖ κοινὸ γνώρισμα: ἀπὸ τὴν πρώτη ἄποψη ἡ ἐννοια *εἶναι* ἓνα σύνολο, ἀπὸ τὴν δεύτερη *ἀνήκει* σ' ἓνα σύνολο, ὅπως δείχνει ἡ κρίση. Τὴν μιὰ τὸ ὑποκείμενο περιέχει τὸ κατηγορούμενο, τὴν ἄλλη τὸ κατηγορούμενο τὸ ὑποκείμενο. Τὸ πλάτος ἔχει σημασία γὰρ τὴν *ὑπαγωγή* τῶν ἐννοιῶν. Ὅταν τὸ πλάτος τῆς μίας περιέχεται στὸ πλάτος τῆς ἄλλης εἶναι *ὑπάλληλες, στενότερη καὶ εὐρύτερη*. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τοῦ βάθους μιλάμε ὅμως γὰρ γένος καὶ εἶδος: *Γενικότερη* εἶναι ἡ ἐννοια ποὺ περιέχει λιγότερα γνωρίσματα, *εἰδικότερη* ἐκείνη ποὺ περιέχει περισσότερα. Ἐτσι ὑπάρχει *ἀντίστροφη ἀναλογία* πλάτους καὶ βάθους. Ἡ βαθύτερη ἐννοια, στενότερη, *συνεπάγεται* δὲ τὴν γενικότερη.

Ἡ δομὴ τῆς κρίσης μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ δύο τρόπους. Τὸ κατηγορούμενο περιέχεται στὸ ὑποκείμενο ἢ τὸ ἀντίστροφο. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιλέγει *μεταφυσικά* τὴν πρώτη ἐρμηνεία: Ἡ ιδιότητα *ἐνυπάρχει* στὸ πρᾶγμα. Ὅμως ὅταν τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἐννοια κλίνει πρὸς τὴν ἄλλη: Τὸ εἶδος *ὑπάγεται* στὸ γένος.¹⁰⁰ Ὁ Λάμπινις (Leibniz) ἀπέκλεισε τὴν δεύτερη, γι' αὐτὸ θέτει *μονάδες* ποὺ κάθε μιὰ περιέχει δυνάμει τὰ πάντα, διότι τὰ κατηγορούμενα εἶναι οἱ σχέσεις, τὶς ὁποῖες ἀπορροφᾷ. Ὁ Ράσσελ (Russell), ἀντίστροφα, δέχεται μόνο τὸ πλάτος καὶ τὴν ὑπαγωγή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θέτει πρᾶγματα καὶ σχέσεις πραγμάτων, ποὺ ὑπάρχουν πάλι ὡς πρᾶγματα, μιὰ καὶ δὲν ἐξαρτῶνται ἐγγενῶς ἀπὸ ἐκεῖνα, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει βάθος. Ἐτσι καὶ οἱ δύο πλευρὲς καταργοῦν τὴν σχέση. Ὁ Ἑγέλος προσπαθεῖ κατὰ ἄλλο. Ἀρνεῖται καὶ τὴν ἐνύπαρξη καὶ τὴν ὑπαγωγή καὶ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν *συλλογισμό*.

Ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἓνα ἀναγκαῖο συμπέρασμα ἀπὸ δύο κρίσεις ποὺ ἔχουν ἓνα κοινό, τὸν μέσο, τὸ ὁποῖο ἐνώνει τοὺς διαφορετικούς ὅρους ἀφαιρώντας τὸν κοινὸ ὅρο. Ἡ ἀναγκαιότητά του προϋποθέτει, ὅμως, τὸν ἐξαφανισμένο ὅρο. Ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ὑποκείμενο εἶναι πρᾶγμα, ὁ μέσος καὶ τὸ κατηγορούμενο εἶναι

έννοιες, ἄρα δὲν ἰσχύει ἡ ἐνύπαρξη.¹⁰¹ Ὅμως, ὁ διαλεκτικός δὲν δέχεται ἐδῶ οὔτε τὴν ὑπαγωγή.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς διαλεκτικῆς ἀνάλυσης εἶναι τὸ σύνολο τῶν τριῶν ὄρων Υ-Μ-Κ. Δὲν λέμε «τὰ πάντα εἶναι μιὰ κρίση» ἀλλὰ «τὰ πάντα εἶναι ἓνας συλλογισμός».¹⁰² Τὸ πρῶτο σημαίνει: Συγκροτῶ τὰ ἀντικείμενα ὡς πράγματα καὶ ιδιότητες, εἴτε βάζοντας τὸ πρᾶγμα στὴν ιδιότητα ὅπως ὁ Λάμπινις, εἴτε τὴν ιδιότητα στὸ πρᾶγμα, ὅπως ὁ Ράσσελ.¹⁰³ Τὸ δεύτερο σημαίνει ὅτι ἐρμηνεύω τὰ πράγματα ὡς σχέσεις. Ὁ συλλογισμός ἐπιτελεῖ τὸ ἴδιο ἔργο μὲ τὴν ὑπαρκτὴ ἀφαίρεση: Τὸ προῖον τῆς σχέσης ὁρίζεται ἀπὸ τὴν σχέση, ὅχι ἡ σχέση ἀπὸ ἀνεξάρτητους ὄρους. Ἔτσι γλιτώνουμε ἀπὸ τὰ παράδοξα τῆς αἰτιακῆς ἐξήγησης ποὺ ἐφαρμόζεται σὲ πράγματα μὲ ιδιότητες, συγκροτοῦμε τὰ φαινόμενα σὰν αὐτὰ τῆς ἀναλογιστικῆς κρίσης.

Ὁ μέσος εἶναι αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς σχέσης, ἡ «κοινὴ σφαῖρα», ποὺ δὲν ἀποδεικνύει ἀπλῶς, ἀλλὰ δίνει γενικῶς νόημα στὴν σύνδεση δύο ὄρων.¹⁰⁴ Ὁ Ἑγελος θεωρεῖ ὅτι ὁ μέσος μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ ὡς ὁ ἐπιμέρους ὄρος (εἶδος), ὁπότε ἔχουμε ὑπαγωγή, ἢ ὡς τὸ καθόλου (γένος), ὁπότε ἔχουμε τὴν ὀρθὴ συγκρότηση τοῦ συλλογισμοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ στὴν «ἀντικειμενικότητα», δηλαδή νὰ συγκροτήσῃ τὸ «ἀντικείμενο». Ἀντίστοιχα, αὐτὸ πρέπει νὰ συγκροτεῖται ὡς τελεολογικὸ (μὲ τὴν ἐσωτερικὴ σημασία) καὶ ὅχι μόνον ὡς μηχανικὸ (δηλαδή αἰτιακὸ). Αὐτὰ ἰσχύουν καὶ στὸν Μάρξ.

Διαλεκτικὴ συγκρότηση

Ἡ μαρξικὴ τριχοτόμηση παραγωγή-διανομή-κατανάλωση εἶναι μιὰ διαδικασία ποὺ δὲν σταματᾷ στὴν κατανάλωση. Ἡ κατανά-

λωση εἶναι *παραγωγική*. Συνεπῶς ἔχουμε ἓναν κύκλο, ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ τρεῖς συλλογισμούς, ἀλλὰ ποὺ μόνον ὁ ἓνας ἐξηγεῖ συνάμα καὶ τοὺς ἄλλους, δηλαδή ἀξιολογεῖται ὡς ἀνώτερος.

Ἡ *κάθε* στιγμή λειτουργεῖ ὡς μέσος τῶν ἄλλων, ἔτσι ὑπάρχουν οἱ τρεῖς συλλογισμοί: Π-Δ-Κ, Δ-Κ-Π, Κ-Π-Δ ἢ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἐννοιῶν: Καθόλου-Ἐπιμέρους-Καθέκαστον, Ἐπιμέρους-Καθέκαστον-Καθόλου, Καθέκαστον-Καθόλου-Ἐπιμέρους. Ἔτσι τίθεται πρόβλημα ἱεράρχησης τῶν ἐννοιῶν, ὅχι ὡς κατηγορουμένων ἀλλὰ ὡς μέσων. Ὁ σημαντικὸς συλλογισμὸς εἶναι ὁ τρίτος, ὅπου μέσος εἶναι τὸ «συγκεκριμένο καθόλου». Πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι μιὰ ἔννοια ὁρίζεται πλέον ὡς μιὰ σχέση ἀτομικῶν ὑποκειμένων καὶ ἐπιμέρους γνωρισμάτων, ὅχι ὡς γνώρισμα κάποιων ὑποκειμένων.

Ὁ Μάρξ θέτει τὴν παραγωγή ὡς αἰτία τῆς διαδικασίας ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ «καθολικὸ» τῆς. Ὑπάρχει, λέει, «*ὐπὸ μονόπλευρῃ μορφῇ*», ἐφ' ὅσον εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀλληλεξαρτώμενους ὄρους, καὶ εἶναι καὶ ἡ σχέση τους: «Μία ὁρισμένη παραγωγή καθορίζει μιὰ ὁρισμένη κατανάλωση, διανομή, ἀνταλλαγή καὶ ὁρισμένες σχέσεις αὐτῶν τῶν διαφόρων στιγμῶν μεταξύ τους». Αὐτὸ ὀνομάζεται *das Übergreifende*, ἃς ποῦμε τὸ ἐπικαθοριστικό.¹⁰⁵ Ἔτσι ἀκριβῶς ὁρίζει ὁ Ἑγελος τὸ καθόλου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιμέρους καὶ τὸ καθέκαστον: «Εἶναι ὁ ἑαυτὸς του καὶ ἐπικαθορίζει τὸ ἄλλο του», *es greift über sein anderes über*.¹⁰⁶ Τοῦτο δὲν σημαίνει

ὅμως ότι μία ἀλλαγὴ σὲ ἄλλον ὅρο δὲν προκαλεῖ ἀλλαγὴς στὸ σύνολο, ὅπως ἐξηγεῖ εὐθύς, ἀφοῦ «ὑπάρχει ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὶς διάφορες στιγμές» ὅπως «σὲ κάθε ὀργανικὸ ὅλον».

Τί σημαίνει ὅμως ὅτι μία ἔννοια καθορίζει κάποιες ἄλλες ὄντας μία ἀπ' αὐτές; Τὸ ἴδιο τυπικὰ πρόβλημα εἶχαμε μὲ τὶς προοπτικές: Οἱ προοπτικές εἶναι ὅλες μονόπλευρες, ὅμως μία τους ταυτίζεται μὲ τὴν γενικὴ προοπτικὴ τῆς ἐπιστήμης. Τὰ δύο ζητήματα συνδέονται: Θυμόμαστε ὅτι ὁ προλετάριος ἐνσαρκώνει τὴν ἐργασία γενικά. Ἔτσι ἀπὸ τὴν σκοπιά του ἀποκαλύπτεται ἡ ἐπικαθοριστικὴ σημασία τῆς παραγωγῆς ὡς γενικοῦ ὅρου, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει ἐδῶ καὶ ὡς μερικός.

Στὸν Ἑγέλο ὀρίζεται «πραγματικὸ» τὸ ἀντικείμενο ποὺ νοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἡ *σχέση* δύο ὅρων.¹⁰⁷ Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ μαρξικὰ ἰδωμένο καπιταλιστικὸ σύστημα, ἀναπτύσσοντας μέχρι καὶ τὴν γενικὴ ἐργασία, εἶναι τὸ πρῶτο πραγματικόν. Δηλαδή πρὶν δὲν ἦταν αὐτοτελὴς ὁ οἰκονομικὸς κύκλος. Ἐξ οὗ ὁ περιορισμὸς τῆς ἀναδρομικῆς ἰσχύος τῆς ἐργασίας: Ἡ ἔννοια εἶναι σωστή, *ἡ πραγματικότητα δὲν ἦταν*. Καταλήγουμε λοιπὸν σὲ μιὰ ἐγγενῆ ἀξιολογικὴ κρίση –δηλαδή μεταβαίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονὸς στὴν ἀξία, ἔχουμε ἀξιογένεση.

Ἡ ἔννοια τοῦ ὅλου εἶναι ἄρση τῆς ἀντίφρασης ποὺ ἀποτελεῖ τὸ καθόλου «ὑπὸ μονόπλευρη μορφή». Τὸ γενικὸ δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖται ἀπλῶς σὲ «ἀλληλεπίδραση». Ἔχει μιὰ ἀντιφατικὴ μορφή, ὡς ὅρος, καὶ μιὰ μὴ ἀντιφατικὴ, ὡς σχέση. Ὡς ὅρος ἀρνεῖται τὴν ἔννοιά του ὡς κάτι *γενικοῦ*, ὡς σχέση εἶναι «ἄρνηση τῆς ἄρνησης», *ἀποκατάσταση* τῆς ἔννοιας αὐτῆς.¹⁰⁸ Ἡ νέα ἔννοια ἐξηγεῖ ἀναδρομικὰ τὶς προηγούμενες. Ἡ ἔννοια τῆς ἐργασίας λύνει τὶς ἀντιφάσεις στὴν ἀνάλυση τῶν προγενέστερων μὴ αὐτοτελῶν οἰκονομιῶν. Αὐτὸ ὅμως καταργεῖ τὴν αἰτιότητα: Ἡ ἐπικαθοριστικὴ ἔννοια *θέτει τὴν προϋπόθεσή της*, σύμφωνα μ' ἓνα σχῆμα

ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀναλογιστικὴ κρίση καὶ χρησιμοποιεῖ ὁ Ψυχοπαίδης γιὰ τὴν ἀξιογένεση. Ἡ παραγωγὴ ἐπικαθορίζει τὶς ἄλλες στιγμές στὸν βαθμὸ ποὺ θέτει ἀναδρομικὰ τοὺς ὅρους τῆς ὅταν ἐμφανισθεῖ: «Τὸ πῶς σχετίζεται μὲ τὴν παραγωγὴ ἢ διανομὴ ἐκείνη ποὺ καθορίζει ὡς καὶ τὴν παραγωγὴ εἶναι προφανῶς ἓνα ζήτημα ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴν παραγωγὴ», λέει ὁ Μάρξ, «ἡ παραγωγὴ ἔχει ὄντως τοὺς ὅρους καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς», ἀλλὰ «αὐτοὶ εἶναι οἱ στιγμές τῆς παραγωγῆς».¹⁰⁹ Τὸ ἀποτέλεσμα θέτει τὶς προϋποθέσεις του, καθίσταται αἰτία τῶν αἰτιῶν του, ὅπως ἡ πόλις, στὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ εἶναι προϊόν τοῦ οἴκου, ἀλλ' ὅταν ὑπάρχει τὸν ὑποτάσσει, ὅπως τὸ «παράγωγο ἀπόλυτο» τοῦ Σέλλινγκ. Μὲ τὴν διαλεκτικὴ συγκρότηση ἀποκτᾷ πᾶν νόημα αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ τῆς αἰτιότητας ποὺ διαπιστώνεται ὄντως στὴν πολιτεία ἢ στὸν ἄνθρωπο: Τὸ καθόλου ἐπικαθορίζει τὶς ἄλλες στιγμές μὴ αἰτιακά· αὐτὲς ὑπάρχουν ἀνεξαρτήτως του (ὑπάρχει ἀνταλλαγὴ καὶ κατανάλωση χωρὶς παραγωγὴ), ἀλλὰ αὐτὸ τὶς τροποποιεῖ ἐντάσσοντάς τες στὴν δική του ὁλότητα.

Ἐνα παράδειγμα εἶναι ἡ συγκρότηση τῆς ἔννοιας τοῦ πλούτου ὡς «διαμεσολάβησης ἀνάμεσα στὰ ἄκρα [οἱ ὅροι Υ καὶ Κ στὸν συλλογισμό] ποὺ ἀποτελοῦν ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ ἡ ἀξία χρήσεως»: Ἐμφανίζεται ὡς «μεσολάβηση μεθ' ἑαυτόν, ὡς τὸ ὑποκείμενο τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα εἶναι μόνον οἱ στιγμές, τῶν ὁποίων αἶρει τὴν προϋποτιθέμενη αὐτοδυναμία καὶ ἔτσι τίθεται τὸ ἴδιο ὡς τὸ μοναδικὸ αὐτοδύναμο», δηλαδή τίθεται ἀναδρομικὰ ὡς τὸ ἀπόλυτο ποὺ περιέχει τὶς ἀντιθετικές, σχετικὲς στιγμές τῆς ἀξίας.¹¹⁰ Τέτοιας λογῆς εἶναι ἡ συγκρότηση τοῦ πραγματικοῦ ποὺ παραμένει πιστὴ στὸν μὴ αἰτιοκρατικὸ ἐμπειρικὸ χαρακτήρα τῆς, ἐνῶ ἡ ἴδια ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ πραγματικοῦ.

Πράγματι, εἶναι σημαντικὸ νὰ δοῦμε ὅτι μία τέτοια θεωρία εἶναι

κριτική για τυπικούς ήδη λόγους. «Παραγωγή» δὲν μπορεί παρὰ νὰ εἶναι ὅλη ἡ διαδικασία, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ἴδια ὥς ὅρος τῆς διαδικασίας συνδέει τὴν διανομὴ καὶ τὴν κατανάλωση. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς, πέραν τοῦ κεμένου τοῦ Μάρξ, πὼς ὅταν θεωρεῖται κεντρικὴ ἡ κατανάλωση, σὲ ἀγροτικές καὶ ἀριστοκρατικές κοινωνίες, δεσπάζουν οἱ κατηγορίες τῆς «ἐνύπαρξης», δηλαδή τῆς μεταφυσικῆς, ὅτι σὲ ἐμπορευματικές οἰκονομίες ὅπου θεωρεῖται καθοριστικὴ ἡ ἔννοια τῆς ἀνταλλαγῆς, ὅπως ἡ δική μας, δεσπάζουν οἱ κατηγορίες τῆς «ὑπαγωγῆς», δηλαδή τῆς τυπικῆς λογικῆς καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ καθοριστικοῦ ρόλου τῆς παραγωγῆς ὁδηγεῖ σὲ μιὰ τελεολογική, μὲ τὴν ὀργανικὴ σημασία, σύνδεση διανομῆς καὶ κατανάλωσης. Ὅποτε δὲν θὰ ἦταν τυχαῖο ὅτι ὁ κριτικὸς τοῦ καπιταλισμοῦ Μάρξ προκρίνει μιὰ τέτοια συγκρότηση ἐνῶ ὁ συντηρητικὸς Βέμπερ ἐμμένει στὴν αἰτιότητα καὶ στὴν συναφὴ οὐδετερότητα. Γιατὶ βέβαια, νὰ τὸ ξαναποῦμε, ἡ τελεολογία ἐκείνη πού καταδικάζει τίς κεραμίδες εἶναι παράλογη, πού θὰ πεῖ ὅτι ὅσα πράγματα ἐρμηνεύονται αἰτιακά δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἀξιολογηθοῦν, νὰ ἐπικριθοῦν. Ἔτσι μόνο μιὰ ἐσωτερικὰ τελεολογικὴ συγκρότηση τοῦ ἀντικειμένου τὸ ἀξιολογεῖ ἐγγενῶς.

B'

ΑΥΤΟΣΧΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ